

Naša sloga o društvenom i kulturnom životu u Istri od 1899. do 1915.

Peranović, Monica

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:523576>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-22**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

**SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Monica Peranović

**„Naša sloga“ o društvenom i kulturnom životu u Istri
od 1899. do 1915.**

Diplomski rad

Pula, studeni 2019.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

Monica Peranović

**„Naša sloga“ o društvenom i kulturnom životu u Istri
od 1899. do 1915.**

Diplomski rad

JMBAG: 0303053524

Studijski smjer: Diplomski studij povijesti

Predmet: Naša sloga: između europskih i nacionalnih ideja

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Povijest

Znanstvena grana: Hrvatska moderna povijest

Mentor: dr. sc. Nevio Šetić, red. prof.

Pula, studeni 2019.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Monica Peranović, kandidat za magistra povijesti ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, 19. studenog, 2019. godine

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Monica Peranović dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom „*Naša sloga*“ o društvenom i kulturnom životu u Istri od 1899. do 1915.“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 19. studenog, 2019.

Potpis

SADRŽAJ

1. UVOD.....	3
2. OPĆENITO O PROCESU HRVATSKE NACIONALNE INTEGRACIJE U ISTRI	4
2. 1. Faze nacionalne integracije	5
2.1.1. Inicijalna faza	6
2. 1. 2. Središnja faza	6
2.1.3. Faza stagnacije ili međufaza.....	8
2. 1. 4. Završna faza	9
3. POLITIČKE PRILIKE U ISTRI U 19. I NA POČETKU 20. STOLJEĆA.....	10
3.1. Carevinsko vijeće	16
3.2. Istarski pokrajinski sabor.....	20
4. DRUŠTVENE PRILIKE U ISTRI U 19. I NA POČETKU 20. STOLJEĆA	30
4.1. Društva.....	33
4.2. Istarski tisak: važno sredstvo u kulturnom i društvenom djelovanju među istarskim Hrvatima.....	35
4.2.1. Naša Sloga	35
4.2.2. Narodni list.....	40
4.2.3. Pučki Prijatelj	40
4.2.4. Mladi Istran	43
4.3. Hrvatska kulturna i politička stvarnost s kraja 19. i početka 20. stoljeća u poeziji Rikarda Katalinića Jeretova	45
4.4. Školstvo	46
4.5. Demografske i gospodarske značajke	54
5. ISTRA PRED IZBIJANJE PRVOG SVJETSKOG RATA I KRAJ IZLAŽENJA „NAŠE SLOGE“	57
6. ZAKLJUČAK	61
7. SAŽETAK.....	63
8. SUMMARY.....	64
9. LITERATURA.....	65
10. PRILOZI.....	68

1. UVOD

Tijekom druge polovice 19. i početkom 20. stoljeća na unutarnjem su političkom i društvenom planu Istre djelovali talijanski iredentizam te hrvatski i slovenski narodni preporod.¹ Obzirom na težak položaj istarskih Hrvata, cilj mi je prikazati problematiku istarskog društva u društveno-političkom i kulturnom smislu. Sadržaj ovog diplomskog rada oslanja se na dostupne mi informacije iz objavljene literature te članaka iz preporodnog lista „Naša sloga“ u razdoblju od 1899. do 1915. godine.

Buđenje hrvatske nacionalne svijesti u Istri i razvoj preporodnog i narodnog pokreta među istarskim Hrvatima složen je povijesni proces.² Radi se o zaista neiscrpnj temi o kojoj su već pisali povjesničari Dragovan Šepić³, Nevio Šetić⁴, Petar Strčić⁵, Fran Barbalić⁶ te Antoni Cetnarowicz⁷ čiji su mi radovi poslužili kao polazište vlastitom istraživanju. Pitanje nacionalne svijesti veže se za proces nacionalne integracije o čemu su značajnu studiju iznijeli Mirjana Gross⁸ i Miroslav Hroch.⁹

Rad je podijeljen na četiri velika poglavlja od kojih svaki sadrži svoja odgovarajuća potpoglavlja. Polazište stavljam na pojam nacionalne integracije te dajem primjer nastanka procesa hrvatske nacionalne integracije u Istri. Isto tako, u radu ću dati preglede političke i kulturne povijesti Istre prije svega na temelju članaka iz „Naše sloge“ kojima ću pokušati prikazati neke od najupečatljivijih događaja koji su najviše obilježili problematiku o kojoj pišem. Posljednje poglavlje posvećeno je kraju izlaženja „Naše sloge“ te utjecaja tog događaja kao i Prvog svjetskog rata na istarsko društvo.

¹ Luka Tidić, „Problematika hrvatskog školstva u Istri na stranicama Naše sloge 1870.-1880.“, *Histria: godišnjak istarskog povijesnog društva*, br. 2., 2012., 147-171.

² Dragovan Šepić, *Hrvatski pokret u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća*, Račice, 2004., 31.

³ Isto.

⁴ Nevio Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša sloga 1870.-1915.*, Zagreb, 2005.

⁵ Petar Strčić, „Oko pokretanja Naše Sloge“, *Pazinski memorijal 1970*, ur. Matej Jeličić, Katedra čakavskog sabora za noviju povijest istarskih Hrvata, Pazin, 1971., 17-37.

⁶ Fran Barbalić, *Narodna borba u Istri. Od 1870. do 1915. (Prema bilješkama iz „Naše sloge“)*, Zagreb, 1952.

⁷ Antoni Centarowicz, *Narodni preporod u Istri 1860.-1907.*, Zagreb, 2014.

⁸ Mirjana Gross, „O integraciji hrvatske nacije“, *Društveni razvoj u Hrvatskoj: od 16. do početka 20. stoljeća*, ur. Milan Mirić, Liber, Zagreb, 1981., 175-191.

⁹ Miroslav Hroch, „Oblikovanje modernih nacija i nacionalni pokret 19. st.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 11, 1979, 24-40.

2. OPĆENITO O PROCESU HRVATSKE NACIONALNE INTEGRACIJE U ISTRI

Dugo 19. stoljeće u Istri na političkom se ali i društvenom planu uvelike poklapa s procesima koji su karakteristični za europski prostor toga vremena. Dva najsloženija procesa koja su se odvila jesu proces nacionalne integracije i proces modernizacije koji su zaslužni za oblikovanje moderne hrvatske misli i modernoga društva.¹⁰ „Proces nacionalne integracije nije samo karakterističan i poseban društveni fenomen već i važna novovjekovna pojava među zapadnoeuropskim narodima koja je omogućila, uza sve sličnosti i razlike, nastanak suverenih europskih nacija i država.“¹¹

Povjesničar Miroslav Hroch pojam nacije definirao je kao društvenu skupinu koju povezuju objektivni odnosi između ljudi, a koji se očituju u kulturnim, privrednim, vjerskim, političkim, jezičnim i geografskim odnosima. Nacija tako stvara nacionalnu ideologiju u obliku nacionalne svijesti, koja se prema Hrochu nerijetko pogrešno naziva nacionalizmom, a upravo je ona glavni pokretač nacionalnog pokreta. Pod nacionalnim pokretom razumijemo društveni pokret kojim su pripadnici nacija što su se formirale pokušavali naći za sebe bitne attribute samostalnog nacionalnog postojanja.¹²

Mirjana Gross pojam nacionalne integracije opisuje kao proces prevladavanja lokalizama i regionalizama etničke zajednice s ciljem stvaranja političke zajednice te razvijanja uvjeta za ekonomsku koncentraciju i homogenizaciju nacionalne zajednice. Proces nacionalne integracije jača osjećaj identiteta pojedinaca pri čemu dolazi do razvoja nacionalne ideologije i svijesti koja mobilizira pojedince za provođenje ciljeva nacionalne zajednice.¹³ Integracija hrvatske nacije podrazumijeva proces prelaska tradicionalnog srednjovjekovnog društva hrvatske nacije u modernu naciju tijekom 19. i 20. stoljeća. Oblikovanje hrvatske nacije na njenom se etničkom prostoru odvijalo nejednakim tempom što je i logično kada se u obzir uzme područje na kojem se u 19. stoljeću integracija hrvatskog naroda i odvijala. Radi se o prostoru tzv. Banske Hrvatske, Slavonije, Vojne krajine, Dalmacije, Istre i određenih područja Bosne i Hercegovine.¹⁴

¹⁰ Marko Trogrlić, Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb, 2015., 139.

¹¹ Nevio Šetić, *Istra između tradicionalnog i modernog*, Pazin, 1995., 25.

¹² M. Hroch, n. dj., 24-40.

¹³ M. Gross, n. dj., 175-191.

¹⁴ N. Šetić, n. dj., 25.

2. 1. Faze nacionalne integracije

Proces hrvatske nacionalne integracije u Istri može se objasniti ako ga se promotri u cjelini, u razdoblju 30-ih godina 19. stoljeća pa sve do 50-ih godina, odnosno do početka 90-ih godina 20. stoljeća.¹⁵

Povjesničarka Mirjana Gross svojim je istraživanjem procesa nacionalne integracije Hrvata te prilagodbom modela Miroslava Hrocha, proces podijelila u tri osnovne faze – početnu odnosno inicijalnu, središnju ili odlučnu te završnu fazu. Vremensko obilježje za sve tri faze nije jednako, jer se u različitim krajevima Hrvatske odvijaju u različito vrijeme, a samim time i u drugačijim uvjetima. Kao primjer navodi se da se inicijalna faza integracije u Hrvatskoj i Slavoniji odvila do 1835., dok je Dalmacija i Istra doživljavaju tek 1849. odnosno 1860. godine.¹⁶ Treba spomenuti i integrativne čimbenike koji su prema Gross utjecali na sam početak integracije nacije, a to su plemićka tradicija koja čuva uspomenu na samostalnu hrvatsku državu u ranom srednjem vijeku sa zadaćom da mobilizira plemstvo u borbi za prevlast.¹⁷ Važna je i renesansa književnost i umjetnost u Dalmaciji u kojoj se naglašava osjećaj pripadnosti Slavenima, te posljednje, veliku ulogu imao je i svakodnevni život puka kojim je jezična pripadnost očuvana kroz tradicionalne običaje. Jednako tako, naglašava važnost pojma dezintegracije čiji su se procesi suprotstavljali integraciji hrvatske nacije. Na istarskom prostoru u tom je kontekstu vrlo važno spomenuti talijanski element koji je na istarsko-kvarnerskom području u isto vrijeme, te čak i prije, razvio vlastiti proces nacionalne integracije. Pod utjecajem tzv. talijanskog „risorgimenta“ među talijanskim se intelektualcima prihvatila težnja za sjedinjenjem Istre s Italijom pod utjecajem talijanske kulture.¹⁸

¹⁵ N. Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama...*, n. dj., 37.

¹⁶ Isto, 42.

¹⁷ M. Gross, n. dj., 175-191.

¹⁸ N. Šetić, n. dj., 43.

2.1.1. Inicijalna faza

U inicijalnoj fazi započinje rad pisaca čija djela imaju mobilizatorsku ulogu u procesu integracije, te se ujedno formiraju temelji za organizirani nacionalni pokret. Razdoblje inicijalne faze vremenski se na istarskom području može smjestiti u period od 30-ih do 60-ih godina 19. stoljeća, u koji spadaju i dvije etape – jedna u 30-im i 40-im godinama i druga u 50-im godinama 19. stoljeća.¹⁹ Hrvatska etnička zajednica u Istri u prvoj je fazi nacionalne integracije bila svjesna svog materinjeg jezika i svoje etničke pripadnosti, međutim u tom se razdoblju još uvijek ne može govoriti o razvijenoj nacionalnoj svijesti. Treba dobro poznati i činjenicu da je hrvatsku etničku zajednicu činilo neobrazovano seljačko društvo, pa je stoga u početku mobilizatorsku ulogu imalo istarsko svećenstvo kao gotovo jedina hrvatska inteligencija u Istri i na Kvarnerskim otocima.²⁰ Među svećenicima osobito su zaslužni: kanfanarski župnik Petar Studenac, najvatreniji istarski ilirac, krnički župnik Nedeljko Berković, svećenik Andrija Marot Jurjević, kapelan u više istarskih mjesta i načelnik kastavske općine, Josip Juraj Marčelja, svećenik, pjesnik i kompozitor, te svećenik Jakov Volčić.²¹ Drugu etapu čini nešto smisleniji rad na ostvarivanju nacionalnih ideja. Ilirska ideologija sve više je prodirala u Istru, u čemu je veliku ulogu imao riječki kulturni krug. Jednako tako strujanje ilirizma dolazi iz Trsta odakle djeluje jedan od najvećih imena nacionalne integracije u Istri, Juraj Dobrila.

2. 1. 2. Središnja faza

Razvoj središnje faze hrvatske nacionalne integracije u Istri smješta se u razdoblje od 1861. do 1907. godine, a dijeli se na tri etape. Prvu čine događaji i aktivnosti u 60-im godinama 19. stoljeća, drugu događaji od 1870. do 1882., a treću zbivanja od 1882. do 1907. godine.²² Mirjana Gross središnju fazu naziva i odlučnom, a tumači je kao fazu u kojoj „grupa rodoljuba sastavljena od pripadnika određenih društvenih slojeva putem raznih institucija sustavno i organizirano obavlja nacionalnu propagandu.“²³

¹⁹ Isto, 43.

²⁰ P. Strčić, n. dj., 17-37.

²¹ N. Šetić, n. dj., 44.

²² Isto, 45.

²³ M. Gross, n. dj., 175-19.

Tijekom čitave središnje faze nacionalne integracije vidljiva je borba za pravo na vlastiti jezik i njegovu javnu uporabu, pravo na obrazovni sustav u duhu hrvatske tradicije, borba za izborno pravo, postizanje gospodarske neovisnosti te naposljetku, borba za povezanost s ostalim dijelovima hrvatskoga nacionalnog područja.²⁴

Prva etapa te odlučne faze mjeri se u organiziranijem radu u širenju nacionalnih ideja i svijesti. Prvi rezultati pokazali su se u tzv. čitaoničkom pokretu, osnivanju čitaonica na istarskom i kvarnerskom području. Prva takva osnovana je u Kastvu 1866. godine, a slijedile su je Pula 1869. i Krk 1871. godine. Drugu etapu karakteriziraju događaji od pojave lista „Naša Sloga“, pa sve do smrti Jurja Dobrile, odnosno od 1870. do 1882. godine. Pojava „Naše Sloge“ kao mobilizatorskog lista predstavlja temeljnu prekretnicu u životu Hrvata Istre.²⁵ Treba naglasiti i veliku aktivnost preko javnih okupljanja i tabora u organizaciji Hrvata i Slovenaca. Oni su pred javnost postavili goruće nacionalne, gospodarske, socijalne i političke probleme Hrvata.²⁶ Jednako važan je i događaj iz 1873. kada je osnovan „Domородni izborni odbor za Istru“ s zadaćom da se u istarskim selima organizirano vodi predizborna kampanja. Sljedeće godine osnovana je i „Bratovština hrvatskih ljudi u Istri i Kastvu“ koja je prikupljala priloge za stipendiranje istarskih učenika hrvatskog podrijetla.

U drugoj etapi, početkom 80-ih godina javlja se nova generacija preporoditelja. Najznačajnija imena koja valja spomenuti su Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić i Matko Mandić. Oni se po idejama razlikuju od starije generacije jer narodni pokret grade na pravaškoj ideologiji Ante Starčevića s prilagodbom na istarske prilike. Prema tome, bili su protivnici dualizma orijentirani protiv Austrije, ali su priznavali postajanje slovenskoga naroda s kojim su sudjelovali u narodnom pokretu.²⁷

Treća etapa orijentirana je na područje zapadne Istre za koji je bio karakterističan najveći otpor Talijana. Taj problem s vremenom je smanjen postupnim oslobađanjem ovisnog istarskog seljaka o talijanskim gradovima otvaranjem štedionica i gospodarskih društava. U 90-im godinama 19. stoljeća u gradovima i gradićima Istre ima sve više hrvatskih trgovaca, obrtnika, a u selima obrazovanijih i imućnijih seljaka koji su bili važni stupovi u nacionalno integracijskom procesu.²⁸ Uspjesi su postignuti i na političkom i kulturnom planu. Na izborima za bečko Carevinsko vijeće 1891.

²⁴ N. Šetić, n. dj., 46.

²⁵ P. Strčić, n. dj., 17-37.

²⁶ N. Šetić, n. dj., 48.

²⁷ Isto, 49.

²⁸ Isto, 50.

izabrana su dva hrvatska zastupnika: Matko Laginja i Vjekoslav Spinčić. Nadalje, 1893. osnovana je Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru koja je prikupljala novac za otvaranje hrvatskih škola u Istri, a 1899. otvorena je prva hrvatska gimnazija u Pazinu.

2.1.3. Faza stagnacije ili međufaza

Razdoblje stagnacije ili međufaze podijeljeno je u dvije etape od kojih prva traje od 1907. do 1918., a druga od 1918. do 1941. godine. U tom su post preporodnom razdoblju ostvarene glavne integracijske ideje u kojem su istarski Hrvati postigli potpuno nacionalno osviještenje. Faza stagnacije ili međufaze u integraciji hrvatske nacije u Istri razdoblje je održavanja rezultata narodnog preporoda odnosno dotadašnjeg integracijskog procesa i razdoblje novih političkih nastojanja da se postignu konačne preporodne i integracijske težnje.²⁹ Poboľšanje položaja Hrvata i Slovenaca u Istri dogodilo se nakon izbora 1907. kada su iako neravnopravno Talijanima, sudjelovali u vođenju pokrajinskih poslova. Svoj su položaj znatno ojačali i na kulturnom i ekonomskom planu.

Za vrijeme prve etape međufaze nacionalne integracije u Istri, na političkom su planu u Hrvatsko-slovenskoj stranci postojale dvije koncepcije o ujedinjenju – pravaška i jugoslavenska.³⁰ Godine 1912. istarski su pravaši tražili ujedinjenje hrvatskih zemalja u samostalno tijelo u okviru Monarhije te su podržali osnivanje svepravaške hrvatsko-slovenske organizacije koja je podupirala trijalizam. Oko mlade inteligencije formirala se tendencija o jugoslavenskom ujedinjenju. Okupljeni oko Jugoslavenske nacionalističke omladine tražili su oslobađanje Slovenaca, Hrvata i Srba od Austro-Ugarske i ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom u zajedničku jugoslavensku državu.³¹ Neposredno nakon izbijanja Prvog svjetskog rata 1914. zamro je politički život u Istri, a glavna briga hrvatskih i slovenskih političara bila je očuvati Istru, Trst i Slovensko primorje od talijanske osvajačke politike. U travnju 1915. održan je tajni sastanak predstavnika hrvatskih i slovenskih stranaka na kojem je izglasana težnja za ujedinjenjem Slovenaca, Hrvata i Srba Austro-Ugarske sa Srbijom s ciljem da Istra i Slovensko primorje nikada ne pripadnu Italiji. Zbog ratnog stanja i mobilizacije istarskih

²⁹ Nevio Šetić, „O procesu nastanka suvremene hrvatske nacije u Istri – skica za buduća istraživanja“, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 2, 6-7, 1993., 587-605.

³⁰ Isto, 599.

³¹ Isto, 599.

Hrvata i Slovenaca, težnje za ujedinjenjem teže su dopirale do Istre. U Puli su mladi intelektualci okupljeni oko „Hrvatskog lista“ širili ideje o jugoslavenskoj državi među radnicima i mornarima ratnih brodova. Zalagali su se za pravedno rješenje nacionalnog pitanja u Istri, na temelju načela samoodređenja i ravnopravnosti naroda.³² Odmah nakon propasti Austro-Ugarske 1918., istarski su se političari uključili u stvaranje prve države Južnih Slavena. U listopadu 1918. osnovano je Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, a nezavisnost Države Slovenaca, Hrvata i Srba proglašena je 29. listopada 1918. U istarskim općinama s hrvatskom i slovenskom većinom vlast su preuzeli odbori Narodnog vijeća SHS na čijem su čelu bili ugledni intelektualci koji su imali povjerenje seljaka i radnika. Time se može konstatirati kako su se istarski Hrvati ujedinili s maticom zemljom i prihvatili Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Kratkotrajni uspjeh u fazi nacionalne integracije Hrvata u Istri prekinut je talijanskom okupacijom istarskog prostora čime započinje druga etapa stagnacije ili međufaze.

Druga etapa međufaze traje od kraja 1918. do početka Drugog svjetskog rata 1941. odnosno 1943. Nakon okupacije Istre i kvarnerskih otoka, talijanska vojska je ukinula vlast Narodnog vijeća te pokrenula razdoblje progona i represivnih mjera prema dezintegraciji i odnarođivanju hrvatske nacije. Talijani su, posebice u razdoblju fašizma, uspjeli iz Istre istisnuti gotovo svu hrvatsku inteligenciju, te uništiti sve kulturne, gospodarske i nacionalne institucije koje su podržavale razvoj hrvatskog etničkog elementa u Istri.³³

2. 1. 4. Završna faza

Završna faza nastupa kada se većina nacije može mobilizirati u borbi za društvene i političke oblike života koji su potrebni za afirmaciju nacije.³⁴ Tada se može smatrati da je proces nacionalne integracije dovršen. Na istarskom i kvarnerskom prostoru završetak integracije nastupa početkom 40-ih godina 20. stoljeća. Za vrijeme Drugog svjetskog rata u Istri je započeta i reintegracija hrvatske nacije koja je označila borbu protiv fašizma, za klasnu i socijalnu pravdu, pravo na samoodređenje, te za sjedinjenje s maticom Hrvatskom. Nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. Istra, kvarnerski otoci i

³² Isto, 600.

³³ Isto, 602.

³⁴ M. Gross, n. dj., 175-191.

Rijeka pripojeni su Hrvatskoj. Nevio Šetić nabraja nekoliko dokumenata koji o tome svjedoče: odluka Okružnog NOO-a za Istru o sjedinjenju s maticom zemljom, od 13. rujna 1943.; odluka izvršnog odbora ZAVNOH-a o priključenju Istre, Rijeke i Zadra i ostalih okupiranih krajeva Hrvatskoj, od 20. rujna 1943; zaključci Pokrajinskog NOO-a za Istru, od 26. rujna 1943. i odluka AVNOJ-a, od 30. studenog 1943.³⁵ Može se zaključiti da je integracija hrvatske nacije u Istri završena nakon 1945. kada je Istra i službeno postala dio Hrvatske odnosno Jugoslavije.

3. POLITIČKE PRILIKE U ISTRI U 19. I NA POČETKU 20. STOLJEĆA

Tijekom 19. stoljeća su se na relativno malom geografskom prostoru Istre razvila tri nacionalno integracijska i modernizacijska procesa – proces među Hrvatima, među Slovencima i onaj među Talijanima.³⁶ Nakon više stoljeća podjele na austrijski i mletački dio, Istra tijekom 19. stoljeća postaje teritorijalna i upravno administrativna cjelina čini je ustroj nekoliko puta mijenjan. Radi se o veoma dinamičnom razdoblju u kojem pratimo stvaranje nove društvene strukture, razvoj radništva, općeg gospodarskog razvoja i industrijalizacije.

Raspadom Mletačke Republike 1797. nastupilo je razdoblje austrijske uprave u Istri. Godine 1805. na bivši mletački dio Istre, a i na austrijski dio Istre širi se Francuski posjed koji je cijelo istarsko područje uključio u Ilirske provincije. Francuska uprava u Istri trajala je svega do 1813. odnosno 1815. kada je na Bečkom kongresu Istra vraćena pod austrijsku upravu. Tada je obnovljena teritorijalna jedinica Austrijsko primorje koja se protezala od goričkog područja na istok, uključujući otoke Krk, Cres i Lošinj.³⁷ Od 1825. Austrijsko primorje podijeljeno je na Istarsko okružje s glavnim gradom Pazinom, Goričko okružje te grad Trst. Usred revolucionarnih zbivanja 1848. održani su izbori za Bečki parlament koji su privukli iznimno mali interes istarskih Hrvata. Zbog toga su za predstavnike Istre izabrana četiri talijanska kandidata, te Josip Vlah kao jedini hrvatski.³⁸ Novonastalu situaciju Talijani su željeli iskoristiti za uvođenje talijanskog jezika kao službenog u Istri, što je vlada odbila pozivajući se na hrvatsku i slovensku većinu istarskog stanovništva. Talijanski su zastupnici povelili akciju da se

³⁵ N. Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama...*, n. dj., 56.

³⁶ M. Trogrlić, N. Šetić, n. dj. 140.

³⁷ Elena Poropat, „Povijest istarskog sabora kao političkog tijela“, *Istarski sabor*, ur. Neven Budak, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2011., 49-103.

³⁸ D. Šepić, n. dj. 34.

bar u uredima općina bivše mletačke Istre koristi talijanski jezik u čemu su i uspjeli, pa su čak i neke hrvatske i slovenske općine i podopćine podržale njihov zahtjev.³⁹

Dana 20. listopada 1860. izdana je Diploma o uređenju državnopravnih odnosa, dokument više poznat po nazivu Listopadska diploma. Njome je uređena ustavnost države u kojoj vlast imaju car i austrijski narodi, a provode je državni parlament i zasebni zemaljski parlamenti. Sljedeće godine izdan je i Veljački patent kojim je izglasan povratak na centralizam s vladarevim pravom na raspuštanje zakonodavnih tijela čime je sužen djelokrug zemaljskih sabora u korist Carevinskog vijeća - Reichsrata, dok je ono podijeljeno na Gornji – Velikaški i Donji – zastupnički dom.⁴⁰ Članove velikaškog doma Carevinskog vijeća imenovao je car, a činili su ga punoljetni prinčevi carske kuće, visoko plemstvo, nadbiskupi i biskupi s kneževskim dostojanstvom te od cara imenovani pojedinci zaslužni za državu, crkvu, znanost i umjetnost.⁴¹ Za izbor članova donjeg doma bili su zaduženi pokrajinski sabori čiji su zastupnici birani u Carevinsko vijeće.

Veljačkim je patentom na hrvatskome prostoru određen ustroj triju zemaljskih sabora: Sabor kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i dva Zemaljska (pokrajinska) sabora – Dalmatinski sabor u Zadru i Istarski sabor u Poreču.⁴² Pokrajinski sabori postali su glavnim organom zakonodavstva i pokrajinske autonomije. Istra se od tada naziva Markgrofovijom Istrom koja kao upravna cjelina djeluje zajedno s pokneženim grofovijama Goricom i Gradiškom i Trstom s okolnim područjem.

Organizacija pokrajinskih sabora tekla je prema tzv. kurijalnom izbornom sustavu koji je izborno tijelo dijelio na četiri kurije – kurija veleposjeda, kurija gradova, trgovišta i industrijskih mjesta, kurija Trgovačko-obrtničke komore te kurija vanjskih ili seoskih općina. Pravo glasa bilo je povezano uz zakonski propisanu visinu plaćanja poreza odnosno imovinski cenzus.⁴³ Kurija veleposjeda obuhvaćala je sve veleposjednike Istre koji su plaćali minimalno 100 forinti zemljarine, kuriju gradova činili su oni koji su plaćali 10 forinti poreza, a kuriju seoskih općina izbornici koji su davali najmanje 1 forint zemljarine. U kuriji trgovačko-obrtničke komore izbornici su samo odbornici trgovačko-obrtničke komore.⁴⁴ Takav izborni zakon omogućavao je izborno pravo za samo 8%

³⁹ Isto, 35.

⁴⁰ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64221> (15.08.2019.)

⁴¹ E. Poropat, n. dj., 49-103.

⁴² M. Trogrlić, N. Šetić, n. dj., 173.

⁴³ E. Poropat, n. dj., 49-103.

⁴⁴ Fran Barbalić, *Prvi istarski sabori 1861.-1877.*, Zagreb, 1954., 283.

stanovništva. Zastupnici prvih triju kurija birani su javnim i izravnim glasovanjem, dok je u kuriji seoskih općina uvedeno glasovanje preko povjerenika ili fiducijara. U četvrtoj kuriji bilo je zakonom određeno da se na svakih 500 stanovnika bira po jedan izbornik koji je mogao biti biran za zastupnika. Pravo glasa u svim kurijama vrijedilo je za sve punoljetne muškarce, dok su žene mogle birati jedino u kuriji veleposjeda, ali ne samostalno. Zemaljski odbor kao svojevrsna vlada Pokrajinskog sabora sastojao se je od pet članova. Uz predsjednika ostala četvorica odabirana su među 27 zastupničkih članova u saboru. Zadaća zemaljskog odbora bila je priprema pokrajinskih zakona, predlaganje proračuna, nadzor rada općina, skrb o osnovnom školstvu i financiranje istog, te osnivanje pokrajinskih upravnih i savjetodavnih vijeća.⁴⁵ Jednako tako, zemaljski odbor bio je zadužen za pripremu sjednica, davanje prijedloga koji su se ticali pokrajinskih poslova te izvještavanje Sabora o provedbama odluka.

Pokrenuti nacionalni pokreti među narodima Austrijske Carevine nametnuli su pitanje drugačijeg ustroja. Dok su Austrijanci pretežno držali za centralizam, ostali narodi bili su naklonjeni federalnoj državi. S druge strane Mađari, Česi i Hrvati nadali su se stvaranju samostalnih nacionalnih država. Ipak, 17. veljače 1867. došlo je do Austro-ugarske nagodbe kojom se državni teritorij i vlast podijelio između naroda Austrijanaca i Mađara. Stvorena je država dualističkog tipa u kojoj su zajednički bili vladar, obrana i vanjska politika. Teritorij države podijeljen je na austrijski i ugarski dio, a svaki je imao zaseban parlament – Carevinsko vijeće za austrijski dio, i Ugarski sabor u Budimpešti koji je vrijedio za ugarski dio Monarhije.⁴⁶ Novostvoreni ustroj još je više razjedinio hrvatske zemlje. Banska Hrvatska koju su činile Hrvatska i Slavonija pripojene su ugarskom dijelu, dok su Istra i Dalmacija ostale u austrijskom dijelu Monarhije. Istarski i dalmatinski Hrvati s negodovanjem su dočekali dualistički ustroj koji su doživjeli kao odgodu hrvatskoga pitanja. Shvaćali su da ujedinjenje hrvatskih zemalja za trajanja dualizma nije moguće jer bi ono poremetilo austrougarsku teritorijalnu ravnotežu.⁴⁷ Kao posljedica sklapanja Austro-ugarske nagodbe, sljedeće su godine 1868. Hrvatska i Ugarska utvrdile međusobne državno-pravne odnose potpisivanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe. Prema Nagodbi Hrvatska, Slavonija i Dalmacija čine jednu državnu zajednicu čiji se kralj kruni jednom krunom te se time naglašava njihova nerazdruživost. Tim je aktom Hrvatska u većini poslova postala

⁴⁵ M. Trogrlić, N. Šetić, n. dj., 175.

⁴⁶ A. Centarowicz, n. dj., 178.

⁴⁷ M. Trogrlić, N. Šetić, n. dj., 179.

ovisna o Ugarskoj, a autonomiju je imala u poslovima pravosuđa, bogoštovlja, i nastave. Ban je imenovan na prijedlog ugarskog ministra predsjednika, a imenovao ga je kralj. Zajednički poslovi trebali su se rješavati dvojezično, no iako je u Hrvatskoj službeni jezik bio hrvatski, u praksi je korišten mađarski jezik. Do velikog negodovanja oko Nagodbe došlo je zbog financijskog dijela u kojem je za zajedničke poslove određeno 93,56% prihoda za Ugarsku, a samo 6,44% za Hrvatsku.⁴⁸ Iako je nekoliko puta tržena revizija dokumenta, stanje se nije znatno promijenilo. Uz Hrvatsko-ugarsku nagodbu naknadno je dodan dokument Riječka krpica kojom je utvrđen državnopravni položaj grada Rijeke. Time je Rijeka uz svoju luku i riječki kotar pripala Ugarskoj kao posebno, s ugarskom krunom spojeno tijelo, što je u dokumentu nazvano „*corpus separatum*“.⁴⁹ Hrvatski sabor odluku je prihvatio uz uvjet da stanje bude privremeno, a 1870. potvrdio ju je i car Franjo Josip I. Kako do novih pregovora nije došlo, stanje ugarske uprave u Rijeci potrajalo je sve do sloma Austro-Ugarske 1918. godine.

U sljedećim godinama kao odgovor na nezadovoljstvo svojim političkim i društvenim položajem istarski su Hrvati intenzivirali svoje političko djelovanje oko vlastitih nacionalnih interesa. Taj je period važan i po početku izlaženja „Naše sloge“ koja je imala veliku mobilizatorsku ulogu među hrvatskim društvenim slojevima. Na istarskom se području počinju održavati javni skupovi na otvorenom tzv. tabori koji su okupljali veliki broj ljudi. Prvi tabor istarskih Slovenaca održan je 7. kolovoza 1870. u Kubedu, a po tom uzoru sljedeće je godine 21. svibnja održan i prvi hrvatski tabor u Istri u Kastvu. Na taboru se okupilo 10 000 ljudi koji su tražili od cara Franje Josipa i zemaljske vlade da se uvede materinji hrvatski jezik u škole, uredi i sudove, riješe poteškoće pomorske privrede nastale nakon propasti brodarstva na jedra, te da se proširi slobodna carinska zona i na područje istočnog djela Istre.⁵⁰ Planiralo se prosvjedovati protiv združenja Istre i Gorice s Trstom u jednu administrativnu cjelinu Primorje te govoriti o združenju južnih Slavena iz Austro-Ugarske, međutim vlasti to nisu dopustile.⁵¹ Godine 1903. „Naša Sloga“ je obilježila 25 godina od održavanja drugog tabora u Istri. Tom prilikom u 38. broju izdala je knjižicu koja je sadržavala govore i najvažnije događaje koji su obilježili taj dan. „*Pošto budu naši čitatelji iz rečene knjižice za sve to doznali, neka se zapitaju: je li se koja od tamo navedenih točaka ili*

⁴⁸ <http://proleksis.lzmk.hr/27232/> (15.11.2019.)

⁴⁹ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=12523> (15.11.2019.)

⁵⁰ N. Šetić, *Istra između tradicionalnog...*, n. dj., 77.

⁵¹ N. Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama...*, n. dj., 65.

*tamo izraženih želja i molba izpunila nakon punih 25 godina. Oni će si stalno bolnim srcem odgovoriti: nije!*⁵²

Suradništvo istarskih Hrvata i Slovenaca rezultiralo je osnivanjem Hrvatsko-slovenske narodne stranke 1878. godine. Rad stranke bio je usko povezan s ideologijom Starčevićeve Stranke prava koja se zalagala za ujedinjenu i slobodnu Hrvatsku. Spinčić, Laginja i Mandić isticali su da budućnost Istre leži u ujedinjenoj Hrvatskoj te su se sve više povezivali s ostalim hrvatskim zemljama sudjelujući na svehrvatskim skupovima.⁵³ Jedan takav skup održan je u Zagrebu 1885. kada je obilježeno 50 godina od ilirskog pokreta, a drugi u Đakovu povodom 70. obljetnice života Josipa Jurja Strossmayera. Vjekoslav Spinčić na jednom je takvom skupu 1891. pozdravio Antu Starčevića riječima: *...“Vi ste prvi i najbolje rasvijetlili i dokazali da mi spadamo u naručaj Hrvatske, a da joj i po prirodi spadamo u naručaj dokazom je ova slobodna četa istarskih sinova. Udariše nam stupove da raskomadaju jednu zemlju koja u sebi nema međa ni pregrade, ali ti stupovi ne mogu zapriječiti naša međusobna jednaka čuvstva i osvjedočenja da smo jedno...”*⁵⁴ Vladajući režim nije bio zadovoljan Spinčićevim zagovaranjem Istre u zajednici s hrvatskim zemljama jer bi to značilo mijenjanje ustavnopravnog ustroja Austro-Ugarske, zbog čega ga je sljedeće godine Pokrajinsko školske vijeće u Trstu stavilo pod istragu. Vlast u Beču strahovala je i zbog jačanja talijanske iredente te hrvatske i slovenske nacionalne svijesti zbog čega je Namjesništvo u Trstu željelo zabraniti isticanje trobojnih talijanskih i slavenskih zastava.⁵⁵ Hrvatski i slovenski zastupnici na to u bečkom Carevinskom vijeću osnovali „*Klub neodvisnih hrvatskih i slovenskih zastupnika*“ s programom ujedinjenja svih hrvatskih i slovenskih zemalja u okviru Habsburške Monarhije „*na temelju povjesnoga prava kraljevstva hrvatskoga, prirodnih zakona i narodne volje.*“⁵⁶

Biskup Juraj Dobrila umro je 1882., a naslijedila ga je nova generacija preporoditelja Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić i Matko Laginja. U lipnju sljedeće godine održani su novi izbori za zastupnike u Istarskom saboru na kojima je izabrano pet hrvatskih zastupnika. Bili su to Vjekoslav Spinčić, Antun Križanac, Matko Laginja, Andrija Šterk i Vinko Zamlić.⁵⁷ Svakako najzvučnije ime je Matko Laginja koji je na sjednici Istarskog

⁵² *Naša Sloga*, br. 38 od 17.9.1903., 1., *Pred 25 godina*.

⁵³ M. Trogrlić, N. Šetić, n. dj., 188.

⁵⁴ Isto, 190.

⁵⁵ A. Centarowicz, n. dj., 53.

⁵⁶ D. Šepić, n. dj., 44.

⁵⁷ M. Trogrlić, N. Šetić, n. dj., 186.

sabora 21. kolovoza 1883. započeo svoj govor na hrvatskom jeziku. Njegove riječi „*Visoki sabore! Gospodo Latini!*“ izazvale su burne reakcije talijanskih zastupnika koji su krenuli vikati „*Fora, fora!*“ (Van, van!), dok je ostatak zastupnika počeo napuštati sjednicu.⁵⁸ Usprkos tomu, Mandić je od 1889. stalno biran za zastupnika u Istarskom saboru. Osamdesetih godina 19. stoljeća narodni pokret bio je sve jači čemu svjedoči i ishod na izborima za općine. Izbori su provedeni 1886., a Narodna je stranka pobijedila u pazinskoj općini te je za načelnika po prvi put izabran hrvatski seljak čime narodni pokret podršku dobiva i u središnjoj Istri što je bilo bitno za stvaranje kulturnog i političkog središta.⁵⁹ Nakon dobivene pazinske općine slijedila je i buzetska, a potom i sve općine srednje i jugoistočne Istre. Hrvatski i slovenski zastupnici oformili su Hrvatsko-slovenski klub kojim su se zalagali za jezičnu ravnopravnost s Talijanima te općenito bolje gospodarske uvjete hrvatskog i slovenskog sela. Njihova djelatnost potaknula je vladinog komesara u Saboru da u načelu prizna ravnopravnost jezika iako se u praksi koristio talijanski jezik. Godine 1889. provedeni su novi izbori za Istarski sabor na kojima je Narodna stranka dobila priliku za jačanje svog položaja u Saboru dobivši osam mandata seoskih općina, a u kuriji gradova mandat kotara Volosko.⁶⁰ Rad stranke zalagao se i za pitanje ravnopravnosti pokrajinskih jezika. Vlada je na to 1895. izdala nalog kotarskim sudovima za uvođenje dvojezičnih pečata i ploča što je naišlo na veliki otpor talijanske javnosti. U Piranu su izbile demonstracije prilikom skidanja talijanskih ploča, te je zbog velikih nemira austrijska vlada ipak morala promijeniti mišljenje.⁶¹ Krajem 19. stoljeća Hrvatsko-slovenska narodna stranka počinje bilježiti slabosti i pad u podršci naročito na području istočne Istre. Talijanska liberalna stranka iskoristila je situaciju za širenje propagande protiv djelovanja Hrvatsko-slovenske stranke u kojoj je bila uporna u tvrdnjama da rad stranke ne misli na potrebe istarskog stanovništva već samo na priključenje Istre Hrvatskoj. Upozoravali su na loše hrvatsko gospodarstvo u kojem seljak plaća visoke poreze te živi u bijedi.⁶² Loše po Narodnu stranku bila je i pojava klerikalizma u društvenom i političkom životu, koji se najviše proširio u selima zapadne Istre. Krčki biskup Mahnič otvorio je novu tiskaru na Krku o čemu je izvještavala „*Naša Sloga*“ 14. rujna 1899., a

⁵⁸ Isto, 187.

⁵⁹ D. Šepić, n. dj., 70.

⁶⁰ Isto, 71.

⁶¹ Isto, 75.

⁶² Isto, 45.

sljedeće godine tiskara je počela izdavati list „Pučki prijatelj“ kojim su širene ideje klerikalizma, što je dodatno utjecalo na jedinstvo Hrvatsko-slovenske narodne stranke.

3.1. Carevinsko vijeće

„Naša Sloga“ pratila je rad Carevinskog vijeća kao zakonodavnog tijela austrijskog dijela Monarhije. Istarski zastupnici koji su bili birani u vijeće koristili su svoje mandate za govore o teškom položaju istarskih Hrvata i Slovenaca boreći se za pravo jezika, školstva, gospodarstva, te svih pitanja vezanih za boljitak položaja i svakodnevnog života istarskog puka. Imena koja svakako treba istaknuti u radu Carevinskog vijeća jesu Juraj Dobrila, Dinko Vitezić, Matko Laginja, Matko Mandić i Vjekoslav Spinčić. U razdoblju od 1861. do 1914. izborni sustav za biranje zastupnika promijenio se tri puta. Prva reforma odvila se 1873. kada je odbijen delegatski sustav kojim su zastupnici bili birani putem pokrajinskih sabora. Tim reformnim zakonom određeno je da Veleposjednici, Trgovačko-industrijska komora te gradovi biraju zastupnike neposrednim glasanjem, dok su izbornici vanjskih ili seoskih općina najprije birali svoje fiducijare koji su potom birali zastupnike u Carevinsko vijeće.⁶³ Druga reforma provedena je 1896. uvođenjem pete izborne kurije koja se odnosila samo za izbor zastupnika u Carevinskom vijeću. Glasovati su mogli svi muškarci s izbornim pravom koji su bili stariji od 24 godine. Tom odlukom povećan je i broj zastupnika u Carevinskom vijeću. Otada je Istra imala pravo birati pet zastupnika. Prvi izbori za Carevinsko vijeće po novom zakonu održani su u ožujku 1897. Kako je Talijanska liberalna stranka vršila veliki pritisak na birače, u Poreču je došlo do incidenta u kojem je 4 000 hrvatskih seljaka došlo pred grad pratiti svoje izbornike kako bi ih zaštitili od napada.⁶⁴ Hrvatsko-slovenska stranka dobila je oba mandata u kuriji vanjskih općina, dok je Talijanska liberalna stranka pobijedila u novoj općoj kuriji što je dočekano s velikim oduševljenjem među Talijanima. Talijanski zastupnici u Carevinskom vijeću iz Istre, Trsta, Gorice i Tirola osnovali su zajednički Talijanski klub, a Laginja i Spinčić željeli su da se svi jugoslavenski zastupnici ujedine. Tu ideju odbila je Slovenska ljudska stranka koja se zalagala za osnivanje kluba slavenskih zastupnika s kršćansko-

⁶³ Vjekoslav Bratulić, „Političke stranke u Istri za narodnog preporoda“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić, Matica hrvatska, Zagreb, 1969., 290-334.

⁶⁴ D. Šepić, n. dj., 75.

socijalnim idejama, što je rezultiralo osnivanjem Slovenskog kršćanskog narodnog saveza.⁶⁵ Veliki poraz Hrvatsko-slovenska narodna stranka doživjela je na izborima 1900.-1901. kada osim u petoj kuriji, izgubila mandate i u vanjskim općinama zapadne Istre te u četvrtoj kuriji u kojoj je pobjeđivala 1891. i 1897.⁶⁶ „Naša Sloga“ piše kako su nepravedno provedeni izbori: *„Novac, korupcija i samovolja izborne komisije, nadvladaše pravednu borbu proti talijanskom zalamu... pod zaštitom bajoneta iz vana – činila je komisija što je htjela u izbornoj dvorani. Dozvoljavala je glasovati jednoj osobi po 14 puta, dozvoljavala je, da glasuje jedan za drugoga i kada se je predstavio pravi izbornik osobno, bio je odbijen, dapače iztjeran.“*⁶⁷ Nakon poraznih izbora žalili su se narodni zastupnici kako u nekim krajevima Istre postoji nedovoljna nacionalna svijest. Dragovan Šepić donosi govor Vjekoslava Spinčića na skupštinama Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru 1903. i 1904. godine na kojima je rekao: *„Naš je narod predobročudan, on vjeruje slatkim riečima tudjinaca, a da se i ne vidi u kakvu mrežu ga love, a da i ne vidi u koju pogibelj dolazi te se naime otudjuje i gubi svoju narodnost. Naš narod je nesviestan.“* Te nadalje: *„Naša Istra počela se je u narodnom pogledu buditi najposljednja medju hrvatskimi pokrajinami i hoće jošte vremena i rada dok se posvema probudi i osviesti.“*⁶⁸

Za posljednju, treću reformu nešto snažniji poticaji počinju već 1905. U tom slučaju, reforma izbornog zakona borila se za uvođenje općeg, direktnog i tajnog prava glasa. Reformne struje javile su se pod utjecajem prilika u Ugarskoj gdje je Fejervaryjeva vlada predložila direktno prava glasa za ugarski parlament kako bi oslabila opozicijsku nezavisnu stranku mađarske veleposjedničke aristokracije.⁶⁹ Ubrzo su se naviranja za reformu razvila i prema Carevinskom vijeću, a borbi su se uskoro priključili i Hrvatsko-slovenski zastupnici u Istri koji su osim boljeg položaja u Carevinskom vijeću, priželjkivali jednaku reformu Pokrajinskog sabora. Prijedlog vlade o izbornoj reformi na prvom glasanju nije dobio dvotrećinsku, ali je pritiskom cara ipak pripremljen nacrt reforme. Prvi je objavljen 23. veljače 1906. prema kojemu se broj zastupnika povećava s 425 na 455 mjesta. Istri, Trstu, Gorici i Dalmaciji dodijeljen je jednak broj mandata kao i prijašnjih godina. Talijanska liberalna stranka odmah je iskazala nezadovoljstvo.

⁶⁵ Isto, 75.

⁶⁶ Dragovan Šepić, „Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić, Matica hrvatska, Zagreb, 1969., 403-422.

⁶⁷ *Naša Sloga*, br. 88 od 21.12.1900., 1., *Izborna gibanje*.

⁶⁸ D. Šepić, n. dj., 403-422.

⁶⁹ Isto, 412.

Razdiobu istarskih izbornih kotara smatrali su nepravednom obrazlažući da bi u talijanskim kotarima dolazila prosječno 82 000 stanovnika na mandat, a u slavenskim samo 57 000, te da se nije uzelo u obzir da talijanski kotari plaćaju više poreza i imaju manje nepismenih.⁷⁰ Njihovim prijedlogom tražili su 8 mandata za Istru od kojih bi 6 pripalo Talijanima, a tek 2 Hrvatima i Slovencima. Protiv vladinog nacrtu istupio je i talijanski zastupnik Bennati koji je isticao talijanstvo Istre za koje se pozivao na povijesno pravo. Također, odbio je mogućnost da Talijanska liberalna stranka glasa za izbornu reformu ukoliko bude provedena po spornom nacrtu. Nakon nekoliko izmijenjenih vlada tijekom kojih nije došlo do dogovora, na vlast dolazi Beckova vlada od koje Talijani traže za Trst šest mandata od kojih su tri talijanska, te sedam mandata za Istru, od kojih su 4 talijanska.⁷¹ Kada je Beck odlučio pričekati s izglasavanjem reforme dok bude sklopljen dogovor među strankama, Talijanska je liberalna stranka započela opstrukciju izborne komisije. Zbog straha od širenja demonstracija izglasan je kompromis i popuštanje Talijanskoj liberalnoj stranci. Time su Gorička i Istra podijeljene na šest izbornih kotara, a Trst u njih pet. Takav potez bečke vlade naveo je istarske Hrvate i Slovence na nezadovoljstvo o čemu se oglasila i „Naša Sloga“ koja piše: *„Ustanova o razdiobi izbornih kotara nije pravedna. Tom razdiobom prikraćeni su ponajviše Rusini, pak Česi, te Slovenci i mi istarski Hrvati. Ona pogoduje silno Niemcem, Poljakom i Talijanom.“*⁷² Zaoštravanje odnosa između Talijanske liberalne stranke i Hrvatsko-slovenske narodne stranke pogodovalo je jačanju nacionalnih osjećaja istarskih Hrvata i Slovenaca. Zastupnici Hrvatsko-slovenske stranke optuživala je vladu za služenje njemačkim interesima i zapostavljanje Hrvata i Slovenaca, te širila uvjerenje da se rješenje svih hrvatskih neprilika može postići samo ujedinjenjem Istre s Hrvatskom u okviru države južnih Slavena.⁷³ Rezultat jačanja nacionalne svijesti vidljiv je i na općinskim izborima 1905., kada je Hrvatsko-slovenska stranka po prvi put jače konkurirala talijanskoj u Puli, a u Svetvinčentu je zabilježeno dotad najveće sudjelovanje hrvatskih birača.⁷⁴

Naviranja za prošireno izborno pravo glede Carevinskog vijeća i dalje nisu stala, pa je 26. siječnja 1907. izglasan novi izborni zakon. Istra je otada mogla birati šest zastupnika. Iste godine provedeni su izbori za Carevinsko vijeće tijekom kojih je „Naša

⁷⁰ Isto, 413.

⁷¹ Isto, 414.

⁷² *Naša Sloga*, br. 44 od 1.11.1906., 1., *Posljednja zaprieka odklonjena*.

⁷³ D. Šepić, n. dj., 403-422.

⁷⁴ Isto, 417.

Sloga“ izlazila tri puta na tjedan i imala je vodeću ulogu u izvještavanju i poticanju istarskog puka na glasovanje. Od stranaka kandidirane su bile: Hrvatsko-slovenska narodna stranka, Talijanska narodna liberalna stranka, Talijanska socijaldemokratska stranka, Slavenska socijaldemokratska stranka i Njemačka pučka stranka. Kao predstavnici hrvatsko-slovenske stranke kandidirani su bili: u prvom izbornom kotaru Josip Kompare, u drugom, trećem i petom kotaru Matko Laginja, te Vjekoslav Spinčić u šestom izbornom kotaru.⁷⁵ „Naša Sloga“ u svojim je člancima tijekom izbornog razdoblja hvalila uspješnost hrvatsko-slovenske strane jačajući narodni duh među istarskim Hrvatima i Slovencima. Neposredno prije dana izbora pisala je ovako: „Znameniti dan 14. maja jur je pred vratima. Onoga će dana, o tom neima dvojbe, očitovati i posvjedočiti tlačena i potištena hrvatska i slovenska Istra naravno lice svoje. Nije se dakle nimalo čuditi, ako čujemo i vidimo, kako su stanoviti krugovi talijanske komore zabrinuti u strahu, da će se onoga znamenitoga dana razkrinkati i pred svim svijetom osramotiti stara njihova laž: „Istria fu, e sara sempre italiana!“⁷⁶ Zastupnici Hrvatsko-slovenske stranke slavili su trijumf na izborima protiv Talijana. Prema Franu Barbaliću i njegovoj analizi rezultata, prvi, drugi i treći izborni kotar bili su talijanski i u sva tri provedeni su uži izbori, dok su četvrti, peti i šesti bili hrvatsko-slovenski u kojima su kandidati odabrani u prvom izboru.⁷⁷ Hrvatsko-slovenska stranka izašla je iz izbora kao najjača stranka u Istri dobivši 30 212 glasova, dok je Talijanska liberalna stranka postigla 14 737 glasova.⁷⁸ „Naša Sloga“ tim je povodom 17. svibnja tiskala posebnu naslovnicu: „Istrija je ukrsnula! Propast tirana! Narod je pobedio svoje tlačitelje!“⁷⁹ Nadalje piše: „Probudjena narodna sviest hrvatskog i slovenskog naroda pobiedila je svoje tlačitelje i izabrala svoje sinove, koji će pravice i slobostine puka zastupati i braniti u carskom Beču. Svuda se opoštenio narod, čast mu, evala mu!“⁸⁰

⁷⁵ Naša Sloga, br. 23 od 3.5.1907., 1., *Istrani slovinskoga roda!*

⁷⁶ Naša Sloga, br. 24 od 7.5.1907., 2., *Pogled po Primorju. Puljsko-rovinski korar: Iz Vodnjanštine.*

⁷⁷ F. Barbalić, *Narodna borba u Istri...*, n. dj., 114.

⁷⁸ D. Šepić, n. dj., 403-422.

⁷⁹ Naša Sloga, br. 27 od 17.5.1907., 1., *14. maja 1907.*

⁸⁰ Isto.

3.2. Istarski pokrajinski sabor

Istarski pokrajinski sabor sastojao se od trideset članova od kojih su trojica bili biskupi, virilisti koji su svoje mjesto zaslužili putem funkcije koju su obnašali. U ovom slučaju to su bili porečko-pulski, tršćansko-koparski i krčki biskupi. Ostalih 27 članova bili su izborni zastupnici. Dvojicu zastupnika slao je pokrajinski sabor u Carevinsko vijeće u Beč. Istarski je sabor imao ograničenu autonomnu nadležnost oko donošenja pokrajinskih zakona koje je potvrđivao car. Predsjednik Istarskog sabora nosio je titulu pokrajinskog kapetana, a bio je član i predsjedatelj Zemaljskog odbora kao izvršnog organa sabora.

Od 1861. do 1916. funkciju pokrajinskog kapetana obavljalo je ukupno pet osoba: Gian Paolo Polesini (1861.), Francesco Polesini (1861.-1868.), Francesco Vidulich (1868.-1889.), Matteo Campitelli (1889.-1903.) i Lodovico Rizzi (1903.-1916.).⁸¹ Za vrijeme predsjedanja provedeno je sveukupno 11 izbora za Pokrajinski sabor. Zakon je propisivao trajanje izbornog razdoblja od šest godina uz mogućnost da se Sabor raspusti i ranije. Car je imao vlast nad sazivanjem i raspuštanjem Sabora, a saborskim je sjednicama u njegovo ime prisustvovao predstavnik-komesar. Prvo zasjedanje Istarskog sabora odvalo se 6. travnja 1861. u Poreču. Zgrada u kojoj je sabor djelovao bila je nekadašnja crkva sv. Franje iz 13. stoljeća, koja se od početka 19. stoljeća nalazila u rukama plemićke obitelji Polesini, koja ju je 1861. i stavila na raspolaganje Istarskom saboru.⁸² U svom je prvom sazivu sabor održao samo jedno zasjedanje u sjednicama od 6. do 16. travnja 1861. Već na prvim zasjedanjima sabora počela je borba za ravnopravnost hrvatskog i slovenskog jezika s talijanskim jezikom koja će tokom desetljeća sačinjavati jedno od središnjih pitanja u nacionalnoj borbi u Istri.⁸³ Problem koji je otvorio mnoga pitanja bio je sastav sabora po nacionalnoj pripadnosti. Od sveukupno 30 člana sabora, njih čak 25 bili su Talijani. Trojica su bili biskupi virilisti Hrvati te dvojica Slovenaca. Pozivajući se na zastupničku većinu, talijanska skupina je bila oštra na zaključku kako službeni jezik u saboru treba biti talijanski. Nakon prvih izbora za Pokrajinski sabor i pobjede Talijanske liberalne stranke s 21 mandatom, među talijanskim se zastupnicima počinje javno isticati talijanstvo Istre, posebno nakon proglašenja Kraljevine Italije 1861. kada je među Talijanima u Istri vladalo mišljenje da

⁸¹ E. Poropat, „Povijest istarskog sabora kao političkog tijela“..., n. dj., 49-103.

⁸² Isto, 49-103.

⁸³ D. Šepić, *Hrvatski pokret u Istri...*, n.dj., 37.

se područje Trsta i Istre te određena područja koja su ostala pod Habsburškom Monarhijom, trebaju pripojiti Kraljevini.⁸⁴ Aspiracije talijanskih iredentista okupljene su u brošuri na talijanskom i francuskom jeziku *Trieste e l'Istria e loro ragioni nella questione italiana*.⁸⁵ Talijani su svoj otpor pokazali na trećoj sjednici na kojoj su trebala biti izabrana dva zastupnika za Carevinsko vijeće. Smatrajući da Istra ne treba biti zastupana u Carevinskom vijeću, dogovorno su na izbornom listiću napisali – „nessuno“, čime su glasali ni za koga. Dotična dvanaestorica zbog svog su postupka nazvani *nesunisti*, a talijanska historiografija po tome naziva i Pokrajinski sabor – *Dieta del nessuno*.⁸⁶ Nepovoljna po hrvatske zastupnike bila je i činjenica da su kod izbora za Carevinsko vijeće izborni kotari bili podijeljeni tako da je veliki dio hrvatskog pučanstva bio pridružen talijanskoj većini.⁸⁷ Kao odgovor hrvatski su svećenici pod vodstvom biskupa Dobrile i Vitezića željeli pokazati da razmišljaju politički drugačije od istarskih Talijana. Stoga je 54 hrvatskih općina iskazalo vjernost caru te su osudili *nesunstvo* u Istarskom saboru.⁸⁸ Drugu sjednicu održanu 26. rujna iste godine obilježio je izbor dvojice zastupnika za Carevinsko vijeće. Iako i dalje u zastupničkoj većini, među Talijanima ovog puta nije bilo *nesunista*. Dvojica zastupnika koji su izabrani bili su biskup Juraj Dobrila i Friedrich Burger koji je zastupao seoske općine Podgrad i Volosko.⁸⁹ Izborom Dobrile za Carevinsko vijeće započinje njegova intenzivnija aktivnost za probleme istarskih Hrvata i Slovenaca. Njegovo zalaganje vidljivo je i u pismu iz 1862. upućenog predsjedništvu parlamenta u Beču. Dobrila naglašava razlike između Talijana i Hrvata i Slovenaca u Istri. Dok je talijanska zajednica imala pristup prosvjeti, vlastite škole za koje su se izvori crpili iz zemlje, pomorstva, trgovine i obrta, Hrvati i Slovenci su bili zapušteni u moralnom, jezičnom i ekonomskom smislu.⁹⁰ Ovisnost hrvatskih i slovenskih seljaka o talijanskim gradovima pomoglo je širenje talijanizacije i ugnjetavanje istarskog slavenskog stanovništva. U srpnju 1863. izglasan je općinski zakon koji je uvjetovao da se sve općine koje nemaju mogućnost samo održavanja pripoje gospodarski jačim gradovima. Na taj je način ukinuto 210 manjih općina, većinom hrvatskih i slovenskih, i okupljeno oko većih talijanskih gradića kao

⁸⁴ M. Trogrlić, N. Šetić, n. dj., 139.

⁸⁵ A. Centarowicz, n. dj., 26.

⁸⁶ N. Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama...*, n. dj., 60.

⁸⁷ Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri 1883.-1947.*, Pazin, 1973., 17.

⁸⁸ M. Trogrlić, N. Šetić, n. dj., 176.

⁸⁹ Isto, 176.

⁹⁰ A. Centarowicz, n. dj., 35.

općinskih središta.⁹¹ Prije trećeg zasjedanja Sabora javila se vladina težnja o premještanju Istarskog sabora iz Poreča u Pulu. Razlog je bio u tome što je Pula bila najveći grad Istre te ujedno i najvažnija točka pokrajine. Talijani su ponovno pružili otpor zbog straha od netalijanske zajednice koja je u Puli imala dovoljno snažno uporište. Vlada je na kraju popustila otporu, te je dogovoreno da novo zasjedanje bude u Kopru odakle se od tada Istarski sabor stalno sazivao. Prvo zasjedanje u Kopru odvijalo se 15. travnja 1899. u prostorijama samostana sv. Klare, a obilježili su ga neredi i vrijeđanje hrvatskih i slovenskih zastupnika. „Naša Sloga“ je opisala događaj riječima: *„ponašali se prema hrvatsko-slovenskoj manjini nepristojno, nasilno, divljački. Predsjednik sabora nije znao ili hotio uzdržati mira i reda ni u saboru ni na galerijah. On je prekidao bezrazložno govornika manjine, dočim je pustio slobodne ruke izgrednikom i u sabornici i na galerijah. Izpražnjenje galerijah bijaše samo prividno, jer se je i kasnije larmalo bučilo na istih, kano i prije, i to sve dotle, dok se nije govornik uz prosvjed morao odreći rieči.“*⁹² Na drugoj sjednici održanoj 18. travnja slično je doživio Dinko Trinajstić tijekom govora na hrvatskom jeziku kada mu je skupina sa tribina počela glasno dovikivati uvrede. Na to je rekao: *„Gospodine predsjedniče! Kada vi niste u stanju ovu fukaru van istjerati, kada ne znate štititi dostojanstvo ovoga sabora, te kada sami rušite slobodu govora, odričem se riječi. Sada ste slobodni.“*⁹³ Razočarani zatečenim stanjem, istarski su zastupnici u Trstu 4. svibnja iste godine izdali proglas kojim odstupaju iz Sabora *„dok ovakvi odnošaji u njem obstoje“*⁹⁴ Proglas su potpisali Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić, Slavoj Jenko, Josip Kompare, Šime Kvirin Kozulić, dr. Matko Laginja, dr. Andrija Stanger, dr. Matko Trinajstić i dr. Dinko Trinajstić. Sljedeće godine u ožujku započeli su pregovori talijanskih i hrvatskih i slovenskih zastupnika u Istri o mogućnostima mirnog rada i raspravljanja u Saboru. Istarski mirovni dogovori, kako ih je nazvala „Naša Sloga“, održali su se 20. ožujka 1900. u prostorijama trgovačke komore u Trstu, a skupštinom je predsjedao zemaljski kapetan dr. Campitoli. Nakon što su zapisana sva zahtijevanja obiju strana dogovoren je novi sastanak 26. ožujka u Poreču na kojem će se donijeti dogovor. Do obećanog dogovora ipak nije došlo jer su talijanski zastupnici nakon čitanja prijedloga hrvatskih i slovenskih zastupnika odlučili *„da se o tih predlozih niti nerazpravlja, jer da su pretjerani.“*⁹⁵ „Naša

⁹¹ D. Šepić, n. dj., 37.

⁹² *Naša Sloga*, br. 14 od 20.4.1899., 2., *II sjednica istraskoga sabora*.

⁹³ F. Barbalić, n. dj., 84.

⁹⁴ *Naša Sloga*, br. 16 od 4.5.1899., 1., *Našim izbornikom Hrvatom i Slovincem u Istri!*

⁹⁵ *Naša Sloga*, br. 15 od 6.4.1900., 1., *Modus vivendi“ u istarskom saboru*.

Sloga“ iznesla je sve zahtjeve hrvatskih i slovenskih zastupnika pred narod. Bili su to pravo govora na hrvatskom i slovenskom jeziku što vrijedi i za saborske interpelacije kao i za zapisnike, zakonske osnove te prijedloge zemaljskog odbora. Nezadovoljstvo odlukom zaključeno je riječima: „Dogodilo se je dakle ono, što smo mi predvidjali, i na što je morao biti pripravan svatko, koji pozna talijansku većinu na istarskom saboru. Ona neće dobre volje dati nikomu ništa, uzprkos svim zakonom i usuprot svakomu pravu.“⁹⁶ Poziv na sljedeći saziv Istarskoga sabora bio je objavljen u listu „L'Osservatore Triestino“. Poziv je glasio: „Sa cesarskim patentom 16. tek. sazvan je pokrajinski sabor istarski na redovito svoje godišnje zasjedanje na dan 23. tek. u Kopar.“⁹⁷ Hrvatski i slovenski zastupnici odbili su otići u sabor koji se na kraju održao bez njih, a „Naša Sloga“ ga je zbog toga nazvala krnjim saborom. Polemike oko mjesta održavanja sjednica Istarskog sabora ni tu nisu stale. Hrvatski zastupnik Matko Laginja dao je predsjedništvu sabora u Kopru prijedlog za raspravu o odluci Carevinskog vijeća „u pogledu redovitog sjedišta sabora i boravišta zemaljskih predsjednika, uzamši u obzir sadašnje prometne okolnosti i gospodarstveno stanje ove pokrajine.“⁹⁸ Do rasprave na kraju ipak nije došlo jer se talijanska većina nije pojavila na drugoj sjednici sabora održanoj 27. lipnja 1901. Iako su svi članovi hrvatsko-slovenskog kluba bili prisutni, saborski predsjednik odlučio je ne otvoriti sjednicu zbog odsustva zakonitog broja zastupnika. Sljedeće zasjedanje trebalo je biti sazvano čim bi na raspravama sudjelovala i talijanska većina. O premještanju Sabora raspravljalo se u njemačkim i talijanskim listovima. U njemačkom listu „Neue Freie Presse“ navodi se tvrdnja da je mjesto zasjedanja sabora određeno u zemaljskim redovima ukoliko nije drugačije određeno vladom u Beču. „Naša Sloga“ prenijela je tu vijest sa zadovoljstvom naročito jer se radi o spomenutom listu za koji kaže: „Bečki list, koji bi stalno našim Talijančićem iz puna srca zadovoljio.“⁹⁹ Talijanski list „Trieste“ pisao je „da je vlada zadovoljila želji saborske manjine tim, što je sazvala sabor u Kopar, da bijaše to povlastica Slavenom i da se to nebi već imalo opetovati.“¹⁰⁰

Iste godine 1901. u prosincu održani su novi izbori za Istarski sabor. „Naša Sloga“ javno je pozivala istarsko stanovništvo na izbor zastupnika koji će se boriti za njihove interese sljedećih šest godina. Uz popis kandidiranih pisalo je: „Izbornici i birači Istre!

⁹⁶ Naša Sloga, br. 13 od 29.3.1900., 2., *Mirovni dogovori prekinuti!*

⁹⁷ Naša Sloga, br. 45 od 24.7.1900., 1., *Sazov sabora.*

⁹⁸ Naša Sloga, br. 51 od 2.7.1901., 1., *Kamo sabor?*

⁹⁹ Naša Sloga, br. 53 od 9.7.1901., 1., *Zakonito sjelo istarskoga sabora.*

¹⁰⁰ Naša Sloga, br. 54 od 12.7.1901., 3., *O budućem sazovu istarskoga sabora.*

Imena preporučenih Vam muževa najboljim su Vam jamstvom, da će duševni i tjelesni probitci našega naroda biti na istarskom saboru dostojno zastupani. Ove muževe birajte složno i oduševljeno. Njih Vam preporuča toplo: Uredništvo „Naše Sloge“ u Puli i Političko društvo „Edinost“ u Trstu.¹⁰¹ Izabrani su bili Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić, Matko Trinajstić, župnik Josip Konpare, Matko Laginja, Dinko Trinajstić, Šime Kvirin Korulić i pop Ante Andrijić.¹⁰² „Naša Sloga“ posebno je izdvojila izbore u općinama Pograd, Materija, Jelšane i Kastav u kojima su zastupnici hrvatsko-slovenske stranke jednoglasno izabrani. „Protivnička „stranka“ nije se u tih obćinah ufala ni pokazati kod izbora. Bilo je kiselo groždje. Od te „stranke“ odpali su u tih obćinah i oni birači, koji su zadnje doba bili zavedeni, pak su i poznatiji glasovali za naše izbornike svi složno.“¹⁰³

Godine 1902. carskim patentom sazvano je novo zasjedanje Istarskoga sabora 21. lipnja u Kopru. U službenom listu „L'Osservatore Triestino“ poziv je upućen i na hrvatskom jeziku što je „Naša Sloga“ pozdravila. Na prvoj sjednici došlo je do prosvjeda talijanske većine zbog govora dr. Stangera na hrvatskom jeziku. Ponovno su ustrajali u tome da jedini raspravni jezik Istarskoga sabora bude talijanski. Vjekoslav Spinčić usprotivio se tome riječima: „A mi prosvjeduujemo proti tomu, što je predsjednik sabora govorio samo talijanski.“¹⁰⁴ Kada je talijanska većina zahtijevala da se zastupnici manjine obvežu da će u saborskim rasprava govoriti samo talijanskim jezikom, hrvatsko-slovenski zastupnici dali su sljedeći prijedlog: da je u odboru od 5 člana barem jedan član manjine, a u odboru od 7 članova 2 člana manjine koji mogu dati svoj glas odnosno „voto di minoranza“. Nadalje, da članovi manjine u odborima govore talijanskim jezikom te će svoj „voto di minoranza“ također obrazlagati na talijanskom jeziku. Talijanska većina odbila je predloženo te se protivila izboru hrvatsko-slovenskih zastupnika u odobre. Vjekoslav Spinčić je zbog toga ponovno prosvjedovao: „Visoki sabore! U svakom saboru je običaj, da se uzimlje u obzir takodjer dotičnu manjinu. To se imalo očekivati takodjer od ove većine, koja bi morala dati priliku, da se biraju takodjer zastupnici manjine u saborske odobre. Izjavljam, na rieči g. predsjednika, da je nama sve jedno, biralo se u odbore sedam, šest ili koliko hoće članova. Pošto smo uvidjeli kod izbora tajnikah i revizorah, da većina neuzimlje nikakav

¹⁰¹ Naša Sloga, br. 95 od 3.12.1901., 1., Birači i izbornici Istre!

¹⁰² Naša Sloga, br. 96 od 6.12.1901., 3., Izbori zastupnika za sabore.

¹⁰³ Naša Sloga, br. 98 od 13.12.1901., 2., Dopisi. Volosko.

¹⁰⁴ Naša Sloga, br. 48 od 24.6.1902., 1., Istarski sabor.

*obzir na manjinu ovoga sabora, mi nećemo sudjelovati kod izbora saborskih odbora te prosvjedujemo proti tom izboru.*¹⁰⁵ U sljedećim sjednicama tijekom mjeseca lipnja talijanska je većina nastavila sa ignoriranjem svih prijedloga hrvatsko-slovenskih zastupnika te forsiranjem za uporabom talijanskog jezika kao jedinog razgovornog u sabornici.

Tijekom 1903. godine „Naša Sloga“ izvještava je o burnim sjednicama Istarskog sabora. Ponovno su hrvatsko-slovenski zastupnici ugnjetavani na razne načine te im je branjeno da govore ili daju prijedloge. Nakon što je Dinku Trinajstiću odbijen govor zbog želje da pročita molbu Katarine Zec koja je stavljena na dnevni red, ali nije odobravana od zastupničke većine, Trinajstić je prosvjedovao riječima: *„To je nasilje, ja imam pravo govoriti po pravilniku; vi kršite pravilnik; ja imam pravo staviti upit u svako vrijeme, kad nije u razpravi koji predmet.*“¹⁰⁶ Zasjedanja sabora održala su se u sveukupno devet sjednica u kojima se kroz godinu govorilo o saborskim zapisnicima, izvještajima raznih bratovština i zaklada, te godišnjim zemaljskim proračunima za 1903. i narednu 1904. godinu. Krajem 1903. kapetan Campitelli podnaša ostavku, te od sljedeće godine saborom predsjedava Lodovico Rizzi. Godine 1904. sjednice Istarskog sabora održavale su se od 21. rujna do 11. studenog, što je do tada bilo najduže zasjedanje sabora. „Naša Sloga“ kritizirala je rezultate proračuna izglasane na saboru prema kojima je Talijanima omogućen puno veći iznos pokrajinskog novca negoli Hrvatima i Slovincima. Kao dokaz se navodi: *„U proračunu samom jesu – medju ostalim – stavke za talijansku prkos-realnu gimnaziju u Pazinu, 54 000 kruna, za talijanski djevojački licej u Puli 20 000 kruna, za pučko školstvo svota blizu 400 000 kruna, od koje se mnogo više troši u prilog Talijana nego li Hrvatom i Slovincem.*“¹⁰⁷ O novom zemaljskom kapetanu piše: *„On ne samo da nerazumije hrvatskoga i slovenskoga jezika, nego on i neće da ga pozna, da ga štuje. On zabacuje predloge postavljene u hrvatskom jeziku, i opravdava to tim, da je talijanski jezik razpravni jezik sabora.*“¹⁰⁸

Godine 1905. sastali su se predsjednik kluba talijanske većine dr. Bartoli i Vjekoslav Spinčić kao predsjednik kluba hrvatske manjine, oko smirenja odnosa između sukobljenih strana u Istarskom saboru. Nova sjednica trebala se održati 30. svibnja,

¹⁰⁵ *Naša Sloga*, br. 50 od 1.7.1902., 2., *Istarski sabor. II sjednica.*

¹⁰⁶ *Naša Sloga*, br. 44 od 27.10.1903., 1.

¹⁰⁷ *Naša Sloga*, br. 46 od 17.11.1904., 2., *„Poslie saborskog zasjedanja.*

¹⁰⁸ *Naša Sloga*, br. 46 od 17.11.1904., 2., *Poslie saborskog zasjedanja.*

međutim kako se talijanska većina nije pojavila zbog protesta zahtjevu da se na hrvatske interpelacije odgovara hrvatskim jezikom, sabor je odgođen.¹⁰⁹ Oko sljedećeg saziva sabora sastali su se 1907. Rizzi i Laginja, ali do dogovora nije došlo. Kako dogovor nije sklopljen ni na sljedećem sastanku u Trstu, Rizzi je dao ostavku na mjestu zemaljskog kapetana. „Naša Sloga“ tu je vijest dočekala s oduševljenjem te je u broju od 14. ožujka 1907. pisala: „*Nama je drago, da je konačno došlo do toga, da će napokon i carska vlada morati da uvidi tko je Rizzi i kakva je strančara bila u svoje vrijeme predložila Njeg. Veličanstvu na imenovanje za zemaljskog kapetana Istre. G. Rizzi predstavljao se je u Beču kao čovjek umjeren, susretljiv i promišljen, dočim je u Istri spadao u medju najodlučnije naše narodne protivnike. Opetujemo, da nam je mило što je napokon dolijao taj sladko gorki Rizzi.*“¹¹⁰

U rujnu je sazvana nova sjednica sabora na kojem je zemaljski odbor, potaknut izbornom reformom u Carevinskom vijeću, istu predložio i za Istarski sabor. Sjednica je prekinuta 14. listopada nakon što je saborska manjina predložila svojih 19 mjesta i talijanskih 25 pod uvjetom da Hrvati i Slovenci ne budu tlačeni. Talijani su prijedlog odbili te se sabor razišao. Pregovori su se protegnuli u 1908. godinu, a dovršeni su tek u veljači. Postignut je dogovor da se Istarski sabor od 33 zastupnika poveća na 47 zastupnika te da ga čine tri virilista: biskupi porečko-pulski, krčki i tršćansko-koparski; zatim 25 Talijana i 19 Hrvata i Slovenaca.¹¹¹ Preostala 44 zastupnika mogla su biti birana prema sljedećem sustavu: pet u kuriji veleposjeda, dva u kuriji Trgovačko-obrtničke komore, četrnaest u kuriji gradova, trgovišta i industrijskih mjesta, petnaest u kuriji vanjskih općina i osam zastupnika u općoj kuriji.¹¹² Godine 1909. vlada je imenovala Ljudevita Rizzija novim zemaljskim kapetanom, a Matka Laginju njegovim zamjenikom. Novo zasjedanje Istarskog sabora održano je 22. srpnja na kojem je biran novi zemaljski odbor. Talijani su zbog toga prosvjedovali smatrajući da najprije treba biti provedena raspodjela općina. Naime, u strahu zbog sve većeg utjecaja Hrvatsko-slovenske stranke i jačanja nacionalnih osjeća istarskih Hrvata i Slovenaca, Talijani su zahtijevali podjelu općina po narodnostima kako bi spriječili prelazak talijanskih općina u hrvatske ruke. Ipak, do izbora za zemaljski odbor je došlo, a za prisjednike su izabrani Dragutin Apollonio, Inocent Chersich, Franjo Salata, Ivan Zuccon i Ivan

¹⁰⁹ F. Barbalić, n. dj., 104.

¹¹⁰ *Naša Sloga*, br. 11 od 14.3.1907., 3., *Razne primorske viesti. Ostavka zemaljskog kapetana Istre.*“

¹¹¹ M. Trogrlić, N. Šetić, n. dj., 199.

¹¹² E. Poropat, n. dj., 49-103.

Andrijičić.¹¹³ Govoreći o raspodjeli općina, sabor je prihvatio prijedlog na kojem su Talijani u naredno vrijeme silili. Uz to, potvrđen je zakon kojim se odgađaju općinski izbori narednih šest godina, dok se ne utvrdi podjela općina. „Naša Sloga“ zbog toga javlja: *„Produljuje se u obćinah, iuzuev one u Puli i Rovinju, izborna perioda obćinskih zastupstva (20. i 21. obćinski izborni red) na dalnjih šest godina počamši od dana, kad stupi u kriepest ovaj zakon, nebude li prije izminuća ovog šestgodišta proglašen zemaljsi zakon o novom zaokruženju i preustrojstvu obćina i ako nebude za pojedine obćine namjestništvo sporazumno sa zemaljskim odborom inače odlučilo.“*¹¹⁴ Odgađanje općinskih izbora produžilo je vlast Talijanske liberalne stranke u općinama sa slavenskom većinom i stavilo je u položaj da može odugovlačiti pregovore o pitanjima koja su zanimala Hrvatsko-slovensku stranku.¹¹⁵

Zemaljski odbor 1909. prvi put objavljuje oglas na hrvatskom jeziku i to natječaj za stipendiju namijenjenu istarskim mladima koji namjeravaju pohađati trgovačku školu u Splitu. „Naša Sloga“ je taj čin pozdravila riječima: *„čvrsta sloga i budna sviest našega naroda, te žilava borba za naša prava, prisilila je Zemaljski Odbor, da su oholi Talijani podignuli glavu i pod moraš udovoljili složnoj narodnoj volji. Pred silom narodne volje i sloge uzmiču mogućnici i vlastodršci; zato treba da naš narod i unapried koraca složan u čvrstoj falangi, i narodna će volja pobiediti... Prošla su vremena kad su Talijani na Zemalj. Odboru radili što su htjeli; sad je drugčije: pravo za sve, tebi malo i meni malo, a ne kako je dosad bilo: tebi (Talijanu) sve, a meni (Hrvatu) ništa!“*¹¹⁶ Na četvrtoj sjednici Istarskog sabora birani su novi odbori: financijski, školski, političko-gospodarski, poljodjelski te odbor za kompromis kojemu je svrha bila baviti se pitanjima za narodni mir u Istri. Novoizabrani odbori nakon sjednice imali sastanke radi konstituiranja. Kompromisni odbor sastao se već sljedeće godine u ožujku u Poreču zbog raspravljanja o prijedlozima Talijana i Hrvata i Slovenaca za narodni mir u Istri. Kako su Talijani u svojim novinama pisali da ne mogu prihvatiti prijedloge hrvatske stranke, te već slavili pobjedu zbog navodnog popuštanja hrvatsko-slovenske strane, „Naša Sloga“ se jednako tako oglasila: *„...izjavljamo kompetentno da su njihovi zaključci od početka do kraja izmišljena jedna laž, koju u ostalom im ne zavidjamo. Poručujemo im uz to, da će još dugo i dugo grizkati nokte, dok dodje do pomirenja,*

¹¹³ F. Barbalić, n. dj., 137.

¹¹⁴ Naša Sloga, br. 34 od 19.8.1909., 1., Zakonska osnova za obustavu vršenja obćinskog izbornog reda u roku od 6 godina.

¹¹⁵ D. Šepić, n. dj., 83.

¹¹⁶ Naša sloga, br. 38 od 16.9.1909., 3., Razne primorske viesti. Ipak se miče.

*nebudu li nama Hrvatima i Slovencima Istre htjeli dati sva ona prava, koja nam pripadaju i nebudu li nam povratili sve ono što su nam otimačinom oteli i nepošteno u posjedu drže. Bez toga, gospodo Latini, nema sporazuma.*¹¹⁷ Hrvatski prijedlog o jezičnoj ravnopravnosti Talijani su uvjetovali pitanjem sporazuma o općinama. Talijani su tražili uspostavu izoliranih talijanskih gradića u srednjoj Istri, te veći broj hrvatskih i slovenskih sela uz morsku obalu kako bi zadržali svoj utjecaj na zapadnoj obali Istre. Kada su hrvatsko-slovenski zastupnici kao uvjet zatražili slobodnu volju pri uređivanju svojih općina, Talijani su odbili i povukli svoj prijedlog.¹¹⁸

Napetosti između Talijanske i Hrvatsko-slovenske stranke pojačane su prilikom organiziranja istarske izložbe u Kopru. Hrvatski i slovenski zastupnici pružili su otpor zbog ideje za financiranjem izložbe pokrajinskim proračunom, ali unatoč njihovom protivljenju organizaciji je odobren iznos od 15 000 kruna.¹¹⁹ Također, izložba nije naišla na odobravanje zbog očitog isticanja talijanstva Istre i talijanske kulture koja je u Istri svakako jako zastupljena. „Naša Sloga“ tako kritizira poistovjećivanje pojmova „istarski“ i „talijanski“. Prilikom vijesti o otvaranju izložbe ističe slavljenje talijanske kulture Kopra i Istre od strane zemaljskog kapetana Rizzija te predsjednika izložbenog odbora, Jurja Vianellija.¹²⁰ Izložbu opisuje riječima: „Sve je izgledalo nekako hladno i prisiljeno, nikakova veselja, ništa oduševljena kano da su svi prisutni očekivali neuspjeh svog nepromišljenog rada. Narod kod otvaranja nije sudjelovao, jer je znao da mu medju visokom gospodom neima mjesta.“¹²¹ Dodaje i vijesti iz tršćanskog lista „Edinost“: „Kako svi znakovi kažu, naša „pokrajinska“ izložba će doživjeti ogroman poraz koli u materijalnom koli u moralnom pogledu. Svi oni, koji su do sada posjetili izložbu, požalili su ulazninu, što su ju platili, jer u istinu nije sve vriedno pišivoga oraha. Sva izložba je prava slika mizerije istarskog talijanstva.“¹²²

Povodom saziva sabora u listopadu su se sastali hrvatsko-slovenski zastupnici radi odluke o sudjelovanju u saboru protiv čega su bili zbog toga „što su talijanski članovi zemalj. Odbora od toga vremena kršili jasne ustanove zakona, a da proti tomu nije jišta

¹¹⁷ Naša Sloga, br. 12 od 24.3.1910., 4., *Pregovori za narodnostni mir u Istri.*

¹¹⁸ D. Šepić, n. dj., 84.

¹¹⁹ Isto, 85.

¹²⁰ Naša Sloga, br. 18 od 5.5.1910., 3., *Otvorenje talijanske izložbe u Kopru.*

¹²¹ Naša Sloga, br. 19 od 12.5.1910., 3., *Sa talijanske izložbe u Kopru.*

¹²² Naša Sloga, br. 20 od 19.5.1910., 3., *Razne primorske viesti. Hoće li uspjeti talijanska izložba u Kopru?*

*poduzeo ni zemaljski poglavica, ni c. k. vlada, usprkos tomu, da se je s hrvatsko-slovenske strane proti tom kršenju zakona protestiralo kod raznih državnih faktora.*¹²³ Usprkos protivljenju, sabor je sazvan carskim patentom čime je ujedno započelo razdoblje najoštrijih demonstracija u sabornici što je na kraju dovelo i do posljednje ikad održane sjednice. Nakon raspuštenih sjednica koje su hrvatsko-slovenski zastupnici napuštali zbog ignoriranja od strane Talijana i nepoštovanja uvjeta za ravnopravnost jezika, uslijedila je i čuvena sedma sjednica Istarskog sabora. Govore su držali Spinčić i Trinajstić kojima su pokazali nezadovoljstvo nezakonitim postupanjem saborske većine te Zemaljskog odbora optužujući ih za djelovanje na štetu istarskih Hrvata i Slovenaca radi koristi Talijana. Nakon govora ostalih hrvatsko-slovenskih zastupnika započela je galama sa galerije te navala uvreda prema saborskoj manjini. „Naša sloga“ opisuje situaciju: *„Zapjevaše na galeriji gnjusnu ono o „Lega nazionale“ pak onu „Lassè pur“ itd., a medju pjevom čulo se povika: „fora i šćavi!, fora de qua!“, „Viva l'Istria!“, „Viva l'Istria Italiana“, „No ve volemo qua!“, „fora!“*¹²⁴

Posljednja sjednica Istarskog sabora održana je u Kopru, 18. listopada 1910. godine na kojoj su saborske rasprave prešle u fizički sukob među zastupnicima. Odmah nakon otvaranja sjednice odlučeno je da će član zemaljskog odbora Salata pročitati izvještaj odbora o molbi Pokrajinske izložbe u Kopru za novčanom potporom. Spinčić je na to prosvjedovao zbog nezakonitog postupka predsjednika koji je dopustio prelazak na teme dnevnog reda prije hitnih prijedloga koji po zakonu imaju prednost. Kada je isto ponovio zastupnik Zuccon, predsjednik mu oduzima riječ na što nastaju neredi u sabornici. „Naša Sloga“ piše o *„nečuvenim jošte prizorima u istarskom saboru“* u broju 42 od 20. listopada 1910. Nadalje opisuje nered: *„Hrvatsko-slovenski zastupnici su, videći to nasilje od strane predsjednika i većine sabora, navalili na predsjednički stol, te ga prevalili, skidali zelena pogrnjala sa svim spisima sa stola vladinog komesara, njegovog stenografa tako, da su na podu ležali svakojaki papiri, tiskovine i crnilo proliveno po podu. Za članovim manjine nagrmiše k predsjedničkom stolu članovi većine te je nastalo natezanje, dizanje stolica, guranje i takova vika da se nije nikoga moglo čuti ni razumjeti.*¹²⁵ Nakon nastalih demonstracija predsjednik je napustio sabornicu te raspustio sjednicu. Kako do dogovora među zastupnicima nije dolazilo, Sabor se narednih godina nije sastajao.

¹²³ *Naša Sloga*, br. 40, 6.10.1910., 3., *Razne primorske viesti. Naši zemaljski zastupnici na sjednici.*

¹²⁴ *Naša Sloga*, br. 42 od 20.10.1910., 1, *Istarski sabor. VII sjednica istarskog sabora.*

¹²⁵ *Naša Sloga*, br. 42 od 20.10.1910., 1, *VIII sjednica. Nečuveni jošte prizori u istarskom saboru.*

Odnosi Talijana i istarskih Hrvata i Slovenaca dodatno su se zaoštrili. Hrvatsko-slovenska narodna stranka na svojim je sastancima pozivala na prekid pregovora o kompromisu, te na bojkot talijanskih trgovaca i obrtnika.¹²⁶ Kako je sabor bio raspušten, borba je prešla u zemaljski odbor u kojem su talijanski prisjednici nastavili s radom bez hrvatskih kolega što su iskoristili za kočenje proračuna za hrvatske i slovenske općine. Zbog takvog stanja, hrvatske i slovenske općine pretrpile su veliku štetu zbog koje je istupao i Vjekoslav Spinčić u Carevinskom vijeću riječima: „*Neka se Talijanima dadu njihova prava, ali neka im se ne dade pravo da nas zapostavljaju i uništaju.*“¹²⁷ Hrvatsko-slovenski klub predao je u ožujku 1911. spomenicu vladi. Dokument sadrži razvoj političkih odnosa i pregovora između sukobljenih stranaka u Istri, kao i podatke o kršenju zakonitosti od strane saborske većine na štetu Hrvata i Slovenaca.¹²⁸ Ministarstvo unutrašnjih poslova pozvalo je predstavnike objiju stranaka u Beč gdje je nakon pregovora potpisan tzv. Bečki protokol. Prema njemu je određeno da se uredi pitanje školstva u Istri kao i pretvaranje hrvatskih škola iz privatnih u javne, a vlada se obvezala osigurati odgovarajuće prinose za školske potrebe.¹²⁹

4. DRUŠTVENE PRILIKE U ISTRI U 19. I NA POČETKU 20. STOLJEĆA

Razvoj nacionalne svijesti među istarskim Hrvatima uvjetovao je širenje pismenosti u čemu se očitovala cjelokupna modernizacija društva. Biskup Juraj Dobrila vrlo je rano postao svjestan pitanja jezika te je zagovarao pravo na uporabu materinje riječi kao najvažnijeg svojstva za svijest o postojanju i pripadnosti određenoj ljudskoj zajednici.¹³⁰ Modernizacijske procese na istarskom području usporavali su omraženi odnosi između talijanske učene kulture i hrvatske i slovenske ruralno tradicionalne kulture.¹³¹ Svoje nezadovoljstvo tim odnosima iskazao je i Juraj Dobrila u pismu Baltazaru Bogišiću iz 1869. godine: „...*školski savjetnici su malo ne svi Italijani, koji nit naš jezik znadu niti zanj mare, pače oni nanj mrže...Da Vam kažem još ovu: Dva poljodielca dođoše pred sudca: jedan mu se potuži italijanski, razložio svoju, a drugi se branjaše hrvatski; kad ovaj dokonča svoj govor, obrati se sudac k prvom, ušitav ga:*

¹²⁶ D. Šepić, n. dj., 192.

¹²⁷ Isto, 192.

¹²⁸ Isto, 194.

¹²⁹ Isto, 195.

¹³⁰ P. Strčić, „Oko pokretanja Naše Sloge“..., n. dj., 17-37.

¹³¹ M. Trogrlić, N. Šetić, n. dj., 208.

*Što to govori tvoj suparnik. Tako Vam biva u nas! Dojadilo mi je već biti svjedokom takvim nečuvenim krivinam...*¹³² Talijanska stranka bila je oštra u borbi protiv hrvatstva u Istri. Bila je financirana od društva „Dante Alighieri“ kojemu je svrha bilo prikupljanje sredstava za širenje talijanstva u drugim državama.¹³³ Božo Milanović donosi vijesti o talijanskoj propagandi i ugnjetavanju istarskih Hrvata: *„Govorili su im da su glupi, neznalice, da moraju ostati uvijek pod njihovim gospodarstvom i skrbništvom, jer nemaju ljudi, koji bi mogli biti općinski tajnici ili načelnici. Govorili su im čak i to da ne razumiju hrvatski književni jezik i da nisu Hrvati, nego samo Istrani... Pričali su da Hrvati žive daleko preko Učke i ondje pasu svinje, pune ušiju itd.*¹³⁴ „Naša Sloga“ je u broju tiskanog 22. lipnja 1899. donijela vijesti o tzv. razbojničkom pisanju talijanskih povjesničara i pisaca iredente protiv istarskih Slavena. *„Tamo u Italiji, u toj blaženoj zemlji glada i smrada, nevolje i razbojničtva, tamo se je počelo u zadnje doba rigati otrov na sve, što je slavensko... Za tu bezobraznu čeljad Slaveni su sami barbari, slični najzadnjim plemenom u Africi, na stupnju kulture nedaleko od životinja.*¹³⁵ Hrvatsko pjevanje bilo je progonjeno, a nerijetko je talijansko stanovništvo zalazilo u istarska sela i provociralo Hrvate s talijanskim iredentističkim pjesmama. Širenju protuhrvatske propagande pridonio je i Ivan Krstić koji je u Matuljima objavljivao list „Prava Naša Sloga“ osnovanog 1896. Vodio je kampanju protiv hrvatsko-slovenske narodne stranke i hrvatstva te propagirao „istrijski“ patriotizam i autonomaštvo.¹³⁶ Podršku je imao u nekim općinama istočne Istre. U broju 78. „Naše Sloge“, objavljenog 16. studenog 1900. kritizira se rad i izdaja Ivana Krstića te se donose dokazi o njegovom prijašnjem radu za Hrvatsvo. Autor članka želio je otvoriti oči čitatelju *„jer imade još u Istri nažalost našega naroda, koji tomu čovjeku vjeruje, i koji misli, da je ono, što Krstić reče ili napiše, dobro, pravo i pošteno.*¹³⁷ Autor navodi dokaze o Krstićevom branjenju hrvatskog jezika pred *„hrvatskim i švabskim napadačem“* u dva navrata. Prvi u listu „Sloboda iz 1881., a drugi u listu „Hrvatska Domovina“ iz 1896. Na kraju članka zaključuje: *„Neka zataji – ako je kadar, da sve ovo nije istina. Neka poreče – ako je vriedan – da nije iz Pavla postao Saval. Neka reče – ako ima obraza – da danas nemrzi i neproganja sve ono, što mu bijaše još pred 4 godine najmilijim i*

¹³² P. Strčić, n. dj., 17-37.

¹³³ B. Milanović, n. dj., 18.

¹³⁴ Isto, 19.

¹³⁵ *Naša Sloga*, br. 21 od 22.6.1899., 1., *Razbojničko pisanje*.

¹³⁶ D. Šepić, n. dj., 45.

¹³⁷ *Naša Sloga*, br. 78 od 16.11.1900., 1., *Krstićevcem do znanja!*

*najsvetijim na svijetu.*¹³⁸ Osim „Naše Sloge“ na nečitanje i odbacivanje Krstićevog lista pozivali su krčki biskup, te istarski borci za hrvatski jezik.

Talijanizacija Istre svakako je napredovala što je vidljivo iz popisa stanovništva 1880. Dok su 1857. zabilježena samo 72 303 Talijana prema 132 091 Hrvatima i 28 177 Slovenaca, godine 1880. u popis je unesen 114 291 Talijan (40 988 više), 43 004 (13 827 više), a Hrvata samo 121 732 dakle 10 359 manje.¹³⁹ Godine 1901. proveden je popis stanovništva o kojem je izvještavala i „Naša Sloga“. Ovim putem željelo se spriječiti zlouporaba talijanskih općina u korist talijanskog jezika. U drugom broju iz 1901. godine, u Našoj Slozi objavljene su upute kako postupati prilikom popisa za stanovništvo. *„Naznačite, kako Vam zapovjeda savjest i cesarski zakon, da govorite hrvatski gdje govorite hrvatski, i da govorite slovenski gdje govorite slovenski. Zahtjevate od občinskoga komisara za popis, da tako zapiše kako mu ki reče, te i kako u istinu govorite. Pritužite se kod c. kr. kapitanata i njegovoga komisara, ako občinski komisar nebi pravo zapisao. Učinite sve tako, jer biste inače i Vi mogli biti kažnjeni, ako bi se laž napisala. Učinite sve tako, bit će za dušeno i tjelesno bolje Vaše i Vaše djece.*¹⁴⁰ Unatoč tome, „Naša Sloga“ je dobivala dopise o nezadovoljstvu provođenjem popisa od strane zaduženih općinskih komesara. Stoga list daje oštru kritiku u članku o „*sramotnom popisu*“ stanovništva u Istri. *„Naši narodni protivnici hoće pod silu, da dokažu popisom stanovništva, da je Istra talijanska. Našega naroda pokrasti će nam na hiljade u svih onih općinah, kojimi upravljaju naši krvni neprijatelji.*¹⁴¹

Početak 20. st. na području Istre otvaraju se Narodni domovi, kulturni i društveni centri istarskih Hrvata i Slovenaca. S obzirom na razdoblje u kojima su podizani, imali su veliku političku ulogu kao mjesta velikog žarišta ideja istarskog narodnog pokreta. Gradnju Narodnih domova omogućilo je otvaranje posujilnica čijim su sredstvima podignuti neki od domova, dok su drugi podizani uz pomoć dragovoljnih priloga narodnjaka.¹⁴² U sklopu domova osnivane su i čitaonice, posujilnice, te razna društva koja su okupljala puk. U razdoblju od 1904.-1908. otvoren je najveći broj Narodnih domova. Kroz taj period domovi su podizani u Voloskom, Pazinu, Puli, Roču, Podgradu, Buzetu i Cresu. Prilikom otvaranja Narodnog doma u Podgradu 1905.

¹³⁸ Isto.

¹³⁹ D. Šepić, n. dj., 65.

¹⁴⁰ *Naša Sloga*, br. 2 od 4.1.1901., 2., *Narode naš!*

¹⁴¹ *Naša Sloga*, br. 9 od 29.1.1901., 2., *Sramotan popis pučanstva u Istri.*

¹⁴² <http://istrapedia.hr/hrv/356/narodni-domovi/istra-a-z/> (26.09.2019.)

godine, Vjekoslav Spinčić održao je govor i pozvao Hrvate i Slovence na korištenje i čuvanje te ustanove. „U „*Narodnom Domu*“ kriepite se svi skupa za borbe proti dušmanom našega naroda, bili oni koji mu drago. Pomozite, da sva naša liepa domovina, hrvatska i Slovenska, bude jedan veliki „*Narodni Dom*“ u kojem da smo sami gospodari.“¹⁴³

4.1. Društva

U sedmom desetljeću 19. stoljeća među istarskim se Hrvatima i Slovencima počinju osnivati čitaonice, narodni domovi, zadruga te štedno-kreditne ustanove. Prva čitaonica osnovana je u Kastvu 1866., a slijedila ju je Pula 1869. godine. Nakon njih svoje čitaonice imali su i Vrbnik, Volosko, Baška, Punat, Omišalj, Krk i Kopar.¹⁴⁴ Čitaonice su bila mjesta u kojima su se osim čitanja novina i knjiga, održavala predavanja, plesovi te različiti drugi programi. „*Naša Sloga*“ redovno je u svojim brojevima izvještavala o osnivanju novih čitaonica diljem istarskog područja, ističući važnost istih za „*korist duševnu i tjelesnu ovog puka*.“¹⁴⁵

Također, i talijanska nacionalna zajednica imala je svoje čitaonice, mjesta s političkom, nacionalnom i ideološkom zadaćom. Takva su mjesta poslužila za poticanje talijanske nacionalne svijesti. U razdoblju od 1860. do 1914. godine osnovan je veliki broj talijanskih čitaonica i čitaoničkih društava u Istri i na Kvarnerskim otocima, uglavnom svugdje gdje su živjeli Talijani.¹⁴⁶ Koparski polumjesečnik prvotnog naziva *La Provincia* kasnije je preimenovan u *La Provincia dell'Istria* izlazio je od 1867. godine. Društvo *Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* je 1884. pokrenulo publikaciju *Atti e memorie*. Važno je spomenuti i rovinjski list *Idea Italiana*, *L'Eco di Pola* te *Pagine Istriane*.¹⁴⁷ Najviše talijanskih čitaonica bilo je koncentrirano na zapadnoj obali Istre. U Piranu je djelovalo društvo *Società del Casino*, u Bujama čitaonica *Gabinetto di Lettura* kasnije *Circolo agricolo-operaio con biblioteca popolare circolante*. Poreč je imao Pokrajinsku biblioteku Istre te društvo *Circolo Parentino*.

¹⁴³ *Naša Sloga*, br. 38 od 21.9.1905., 1., *Govor narodnog zastupnika gosp. prof. Vjekoslava Spinčića izrečen povodom svečanog otvorenja „Nar. Doma“ u Podgradu.*

¹⁴⁴ M. Trogrlić, N. Šetić, n. dj., 211.

¹⁴⁵ *Naša Sloga*, br. 78 od 16.11.1900., 2., *Dopisi. Iz Tinjana.*

¹⁴⁶ M. Trogrlić, N. Šetić, n. dj., 213.

¹⁴⁷ Isto, 213.

Svoje čitaonice i društva imali su i Rovinj, Bale te Vodnjan. U kontinentalnom dijelu Istre talijanske čitaonice osnovane su u Pazinu, Pićnu, Kanfanaru i Motovunu.¹⁴⁸

Godine 1875. u Trstu je osnovano slovensko političko društvo „*Edinost*“ koje je svoje djelovanje proširilo i na istarsko područje. Na glavnoj skupštini 1888. imenovani su hrvatski politički povjerenici u Istri pri čemu je za potpredsjednika društva izabran Matko Mandić.¹⁴⁹ Istarski Hrvati i Slovenci potaknuti su na zajednički rad i nakon osnivanja „*Talijanskog istarskog političkog društva*“ za promicanje talijanske kulture, narodnosti i prosvjete. Godine 1902. osnovano je „*Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri*“ kojemu je svrha bila: „*Buditi i širiti narodnu svijest među Hrvatima i Slovencima u Istri te braniti i promovirati njihove političke, prosvjetne i gospodarske probitke i prava u svakoj struci javnoga života – Društvo nije vjersko, ali ukoliko to utječe u njegov djelokrug, stoji na pozitivnim kršćanskim načelima.*“¹⁵⁰ O prvoj skupštini društva pisala je „*Naša Sloga*“ naglašavajući veliki broj prisutnika. „*Predsjedao je gosp. dr. Dinko Trinajstić, koji je izvjestio skupštinare o poteškoćama odobrenja pravila toga društva i pročitao brzojavne i pismene pozdrave. Zatim je sledilo upisivanje članova, te ih se upisao liep broj novih. Na predlog gosp. dra. Matka Trinajstića, izabran jednoglasno predsjednikom uz burno odobravanje prof. Vjekoslav Spinčić, a odbornicima dr. Ant. Antončić, dr. Gj. Červar, Fran Flego, Fran Grunt, dr. K. Janežić, dr. Šime Kurelić, Liberat Sloković, dr. Dinko Trinajstić, dr. Ivan Zuccon... Odbor se konstituirao ovako: Predsjednik prof. Vjekoslav Spinčić, podpredsjednik dr. D. Trinajstić, tajnik dr. Gj. Červar, blagajnik dr. Š. Kurelić.*“¹⁵¹

U Trstu je 1869. osnovano prvo radničko društvo „*Società Operaia Triestina*“ s ciljem da se spriječi osnivanje radničkog društva na internacionalnoj ideji. To se ipak dogodilo 1888. kada je u Trstu osnovana „*Politička radnička organizacija s internacionalnim programom.*“¹⁵² Radnička društva osnivana su i u Istri s ciljem pomoći i zaštite njihovih članova. „*Puljsko radničko društvo*“ osnovano je 1876., a do 1880. istoimena društva imali su i Kopar, Umag, Buje, Vodnjan, Pazin te Kastav. Stanovnici Kastva imali su i svoje zasebno „*Kastavsko delavsko društvo.*“ U Voloskom je 1912. osnovana „*Narodna zajednica za Istru*“ s proglasom „*da radi za narodne i materijalne probitke Istre, osobito na polju poljodjelstva, obrta, industrije i trgovine i to isključujući*

¹⁴⁸ Isto, 214.

¹⁴⁹ B. Milanović, n. dj., 424.

¹⁵⁰ Isto, 425.

¹⁵¹ *Naša Sloga*, br. 37 od 12.5.1902., 3., *Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri*.

¹⁵² B. Milanović, n. dj., 432.

politiku.“¹⁵³ Društveni život obilježila su i društva tzv. sokolaša koja potječu iz Češke odakle su se razvila i na istarsko područje. Sokolaši su zagovarali narodne ideje te su dijelili liberalno-naprednjačko mišljenje. Članovi su bili prepoznatljivi po posebnim odijelima i držanjem nalik vojnoj organizaciji. Prva podružnica sokolaša u Istri osnovana je u Puli 1897. naziva „Prvi istarski sokol“, zatim u Pazinu te Opatiji. Tijekom 19. stoljeća osnivala su se i razna druga društva, glazbenog i zabavnog karaktera čije su djelatnosti bile usko vezane s potrebama naroda. Tako 2. listopada 1900. „Naša Sloga“ izvještava o novom radničkom pjevačkom društvu „Sloga“ u Srdočima na Kastavštini. „Članovi novog društva u Srdočih da su većinom radnici koji služe svakdanji kruh u raznih tvornicah i poduzećih na Rijeci.“¹⁵⁴ Pjevačka društva su se tijekom 1901. godine osnivala u Kastvu (Pjevačko-tamburaško društvo „Vila“), u Pogebima (Pjevačko društvo „Ilirija“) te Ricmanju (Pjevačko-čitalačko društvo „Slavec“). U Sv. Antonu kod Kopra utemeljeno je Slovensko pjevačko i čitalačko društvo „Svoboda“, a do kraja godine gotovo je svako selo u koparskom kotaru imalo vlastito pjevačko društvo.¹⁵⁵

4.2. Istarski tisak: važno sredstvo u kulturnom i društvenom djelovanju među istarskim Hrvatima

4.2.1. Naša Sloga

Pojava novina „Naša Sloga“ označila je novi tijek preporodnog i nacionalno integracijskog procesa za istarske Hrvate. Prema Franu Barbaliću ona je bila „ogledalo narodne borbe u Istri“.¹⁵⁶ Poznata je činjenica da je društvo istarskih Hrvata na početku narodnog preporoda bilo seljačko društvo i da se na čelu preporodnog pokreta nalazilo svećenstvo kao uglavnom jedina inteligencija.¹⁵⁷ Upravo je biskup Juraj Dobrila bio glavni pokretač „Naše Sloge“. Za vrijeme svog izlaženja od 1870. do 1915. predstavljala je glavnog javnog mobilizatora hrvatskih društvenih slojeva. „Naša Sloga“ zamišljena je kao poučni, gospodarski i politički list, a ispod glavnog naslova bio je

¹⁵³ Isto, 434.

¹⁵⁴ *Naša Sloga*, br. 65 od 2.10.1900., 3., *Novo pjevačko društvo*.

¹⁵⁵ F. Barbalić, *Narodna borba u Istri...*, n. dj., 93.

¹⁵⁶ Isto, 267-268.

¹⁵⁷ Mirjana Gross, „Značaj prvih deset godišta „Naše Sloge“ kao preporodnog lista“, *Pazinski memorijal 1970*, ur. Matej Jeličić, Katedra čakavskog sabora za noviju povijest istarskih Hrvata, Pazin, 1971., 39-59.

utisnut karakterističan moto lista: „*Slogom rastu male stvari, a nesloga sve pokvari.*“¹⁵⁸ Bila je „pučki hrvatski list“ koji želi pružiti priliku „*milom rodu*“ „*da se ti čitanja uhvatiš i čitajući živiti učiš.*“¹⁵⁹ Za razliku od preporodnih listova Dalmacije i Banske Hrvatske koji su pretežno bili namijenjeni inteligenciji, „Naša Sloga“ obraćala se izravno seljaku educirajući ga o njegovim narodnim i ljudskim pravima, pripremala je seljaštvo na sudjelovanje u političkom pokretu i političkoj borbi u čemu je postigla velike uspjehe.¹⁶⁰ U zaglavlju lista stajala je i informacija o pretplati: „*Predplata s poštarinom stoji: 5 for. u obće, 2 for. za seljake na godinu ili for. 2.50, odn. for. 1 – na pol godine. Izvan carevine viša poštarina. Pojedini broj stoji 5 nč. koli u Puli. Toli i izvan iste.*“¹⁶¹

Na uređivanje „Naše Sloge“ utjecale su osnovne misli hrvatskog narodnog preporoda u duhu svećeničke inteligencije – nacija povezana jezikom, kulturom, sviješću o zajedničkoj povijesnoj baštini, pa i religijom, mora postati nosilac i stvaralac svoje vlastite sudbine.¹⁶² Juraj Dobrila i njegovi suradnici slijedili su ideologiju biskupa Strossmayera koja se očitovala u ujedinjenju južnih Slavena. Stoga je i „Naša sloga“ podržavala rad na „*stvaranju južnih Slovenah*“ ističući da „*nema druge pomoći, nego nastojati da se kao braća združimo i jedno na drugo naslonimo.*“¹⁶³ Nacionalno osvješćivanje seljaka smatrano je jedinim načinom za poboljšanje njegovog ekonomskog i kulturnog položaja. Samo podizanjem njegove samosvijesti kao pripadnika suverene hrvatske nacije, kmet se oslobađa „ropskog“ položaja.¹⁶⁴ Stoga je „Naša Sloga“ imala prije svega informativni i mobilizatorski karakter. Seljaka je trebalo upoznati sa strukturom uprave u Istri, s načinom i formalnostima izbora za općinska vijeća, upoznati ga sa značenjem ustavnosti za nacionalni pokret i podizanje vlastitog životnog standarda.¹⁶⁵ Odmah u početku stiže u Istru preko tisuću primjeraka „Naše Sloge“ i „*nema sela u Istri gdje se ona ne čita.*“¹⁶⁶ „Naša Sloga“ posvećivala je pažnju i općinskim izborima te političkoj borbi da općine dođu u hrvatske ruke, kao i pokrajinskim i parlamentarnim izborima, zalažući se da se biraju „*naši*“ i „*pošteni ljudi*“.¹⁶⁷ U listu su bile zastupljene političko-nacionalne teme, pitanje školstva, niz

¹⁵⁸ Vitomir Ujčić, „*Naša sloga (1870.-1915.) u istarskom narodnom preporodu*“, Pula, 1962., 3.

¹⁵⁹ M. Gross, n. dj., 39-59.

¹⁶⁰ N. Šetić, *Istra između tradicionalnog...* n. dj., 37.

¹⁶¹ *Naša Sloga*, br. 32 od 14.9.1899., 1.

¹⁶² M. Gross, n. dj., 39-59.

¹⁶³ D. Šepić, n. dj., 39.

¹⁶⁴ M. Gross, n. dj., 41.

¹⁶⁵ Isto, 42.

¹⁶⁶ V. Ujčić, n. dj., 3.

¹⁶⁷ D. Šepić, n. dj., 95.

obavijesti o radu Družbe sv. Ćirila i Metoda te ostalih bratovština kao i čitaonica te udruga, vijesti iz svijeta te književni prilozi i drugo. Svakako popularna rubrika bila je „Franina i Jurina“ na istarskoj čakavici. Jednostavnim i šaljivim razgovorom rubrika je davala analizu svakodnevnog života istarskog puka.¹⁶⁸

Prvi broj „Naše Sloge“ izašao je u Trstu 1. lipnja 1870. Antun Karabaić bio je prvi odgovorni urednik te je uređivao list od 1870. do 1881. godine. Zaslužni za uređivanje „Naše Sloge“ bili su i Mate Baštijan kojeg se smatra jednim od utemeljitelja lista, Matko Laginja uređivao je list 1880., te dr. Ante Duklić.¹⁶⁹ „Naša Sloga“ je od osnutka pa do 1884. izlazila dvaput mjesečno, a od 1884. izlazila je redovno svaki tjedan, odnosno četiri puta u mjesecu. Ukinuće novinarskog biljega i osnutak „Narodne tiskare“ u Puli, omogućili su češće izdavanje lista. U broju 14, tiskanog 3. travnja 1900. „Naša Sloga“ čitateljima javlja da *„Od danas unapried izlaziti će božjom pomoći i podporom naših čitatelja „Naša Sloga“ dva puta na ćedan, t. j. svakog utorka i svakog petka.“*¹⁷⁰ Godine 1902. „Naša Sloga“ počinje izlaziti jednom tjedno, a češće je izlazila jedino tijekom izbora. Takav slučaj bio je prilikom zasjedanja Istarskog sabora 1903. kada je list izlazio triput na tjedan, utorkom, četvrtkom te subotom.¹⁷¹ Tijekom svog izlaženja „Naša Sloga“ tiskala se u nekoliko tiskara. Najprije je do 1871. tiskana u tiskari austrijskog Loyda u Trstu, potom sljedeće godine u Tiskari Veis, te na kraju u Tiskari Sinovi K. Amati. Od 5. siječnja 1899. „Naša Sloga“ se tiskala u tiskari lista „Edinost“ u Trstu.¹⁷² „Naša Sloga“ u broju 21. od 22. lipnja 1899. javlja da će list od sljedećeg mjeseca početi izlaziti u Puli pod izdavanjem Stjepana Đivića i glavnim suradnikom Matkom Mandićem u Trstu.¹⁷³ *„Odlučilo se je, da se list „Naša Sloga“ prenese iz Trsta u Pulu. Današnji broj jeste posljednji što izlazi u Trstu. Pošto je danas osam dana blagdan sv. Petra i Pavla, jedan od onih dana, kada list neizlazi, izaći će prvi broj lista u Puli dne 6. julija. Od 1. julija t. g. nalazi se uredništvo i uprava lista „Naša Sloga“ u Puli (Pola). Od toga dana napried valja tamo odašiljati dopise, viesti, predplate, oglase; u obće, sve što se toga lista tiče.“*¹⁷⁴

Posljednji broj „Naše Sloge“ objavljen je 25. svibnja 1915. U zamjenu je iste godine pokrenut „Hrvatski list“ koji je izlazio sve do kraja 1918. godine. Tijekom četrdeset i pet

¹⁶⁸ <https://www.istrapedia.hr/hrv/367/nasa-sloga/istra-a-z/> (25.09.2019.)

¹⁶⁹ V. Ujčić, n. dj., 4.

¹⁷⁰ *Naša Sloga*, br. 14 od 3.4.1900., 1., *U dobar čas!*

¹⁷¹ *Naša Sloga*, br. 44 od 27.10.1903., 1., *Istarski sabor*.

¹⁷² F. Barbalić, n. dj., 82.

¹⁷³ V. Ujčić, n. dj., 4.

¹⁷⁴ *Naša Sloga*, br. 21 od 22.6.1899., 1., *Našim čitateljem!*

godina izlaženja, „Naša Sloga“ je postala pojam pod kojim se u Istri i na Kvarnerskim otocima podrazumijevao svaki list: naziv ovog lista poistovjećen je u Istri i na Kvarnerskim otocima s pojavom novina uopće, hrvatskih, talijanskih, njemačkih.¹⁷⁵

¹⁷⁵ P. Strčić, „Okolo pokretanja Naše Sloge“..., n. dj., 17-37.

Izlazi svaki 1. i
16. dan mjeseca.

Naručbina iznosi
do konca ljeta 1 fl.
a za kmeta 20 nov.

NAŠA SLOGA

Poučni, gospodarski i politični list.

„Slogom rasti male stvari, a nesloga sve pokvari“. Nar. Pazl.

Oglaš se prima
po navadnoj ceni.
Uredništvo izlazi se
Via Capuano N.º
1969/1.

Pisma neka se šalju
platjene poštarine

Godina I.

U Trstu 1. Jūnija 1870.

Broj 1.

Mili rode!

Razum je najveći dar božji, a čovjek tim razumniji, čim više zna i umi. Tko zna, njemu dva, veli naša poslovice. A to će reći: što tko više zna i umi, to tim ljepše, laglje i sretnije živi. Ali čovjek nemože svega sám ni da vidi, ni da čuje, ni da skusi, nego mora da se od drugih ljudi uči. A eno, čovjek se od drugih uči, kad uzme knjigu, pa čita i promišlja. I to je ono, radi čega se nebrojene knjige pišu i tolike posvud škole otvaraju: da se najme iz knjiga ljudi jedno od drugoga nauče, čega neznaju.

I po Istri, na kvamerskih Otocih i po ostalom Primorju ima već, hvala Bogu, toliko škola, da skoro sav mladji naraštaj umi čitati. Ali, ako je to i vriedno svake i najveće hvale, ipak se neda tajiti, da ta drogociena vještina, u tih naših stranah, žalibože, još malo komu koristi. Ier kod svih kolikih knjiga, što se svaki dan štampaju i po svijetu štiju, u naš jih narod jako malo prođire, pa se u nas još i danas misli i djela na onaj isti način, kao što se je to prije sto godina mislilo i radilo.

Mili rode! želeći doskočiti tomu skrajnomu zlu našem, odlučili smo izdavati za te ovdje u Trstu, pod gori navedenim imenom, pučki hrvatski list, ter ti pružiti tako priliku, da se i ti čitanja uhvatiš i čitajući živiti učiš. Da ćeš se ti, rode, toj viesti naradovati i naveseliti, ter krepko prihvatiti ruku, koju ti evo nudimo, tomu nam je poruk tvoj zdravi razum i ona živa želja, koja te je počela mučiti, da se i ti, otreseš one svoje stare zanemarenosti i već kada tada probudiš i obnoviš.

Ali kako je svaki početak mučan, tako se nemoj, rode, odmah od kraja Bog zna čemu nadati od ovoga našega lista. Što ti možemo već sada obećati jest to, da ćemo sdušno naslihati tvoje potrebe, pa gledati, da te poučimo u svakoj stvari, koja bi ti mogla koristna i ugodna biti. Iz njega ćeš se, kao se ufamo, ako si poljodjelac, vinogradar, stokar, svilar, pčelar itd. naučiti bolje ugadjati svojemu tegu, a gospodar ljepše, umnije i koristnije gospodariti. Iz njega ćeš se, nadalje, naučit poznavati občinske, pokrajinske i državne ili carske zakone, kao takodjer svoja prava i svoje dužnosti naprama občine, naprama pokrajine i naprama cieloga carstva ili države. A da znaš, što biva i po ostalom svijetu, naš će te list izvještjivati o svih znamenitijih događajih političnih ili državnih, a najme takvih, koji bi se poblize ticali Austrije i našega u njemu žiuvećega plemena. Kako dakle vidiš, ov će ti list biti, rode, u svakoj života prigodi, pravim i viernim kažiputem,

Pa kako smo namislili učiniti od ovog lista živo središnje svega duševnoga pokreta u tih naših stranah, tako pozivamo sve rodoljube, neka nežale ni truda ni troška, nego neka nas izvole svestrano podupirati, a najme perom, pišuć nam, što god gdje narod tišti i čim god misle, da bi mu se moglo pomoći. Tko narodno izobraženje promiče, neka zna, da je desnica ruka providnosti božje. Kako želimo, da se piše, neka svaki pogodi iz imena, koje smo uzeli, iz kojega se vidi, da nismo namislili sijati razdor, nego ljubav i slogu.

List će izlaziti svaki prvi i šestnaesti dan mjeseca. Naručbina iznosi 1 fl. a za kmeta 20 novč. do konca ove godine. Naručbinu i dopise neka se izvoli slati platjene poštarine: Uredničtvu „Naše Sloge“, Via Capuano N.ro 1969/1.

U Trstu 21. Maja 1870.

Uredništvo.

Slika 1: Naslovna strana prvog broja „Naše Sloge“

Izvor: Strčić, Petar, „Okolo pokretanja Naše Sloge“, *Pazinski memorijal 1970*, ur. Matej Jeličić, Katedra čakavskog sabora za noviju povijest istarskih Hrvata, Pazin, 1971., 17-37

4.2.2. Narodni list

Osim „Naše Sloge“ mobilizatorsku ulogu među istarskim Hrvatima i Slovencima imale su novine „Narodni list“ koje su izlazile kao tjednik svakog četvrtka. Štampane su u Voloskom u razdoblju od 1900. – 1904. u tiskari V. Tomičić. Pokretač lista bio je Ivan Poščić. „Narodni list“ bio je namijenjen narodnoj prosvjeti a vodio se po sloganu „*Narod bez narodnosti jest tielo bez kosti.*“¹⁷⁶ List se većinom bavio problematikom politike, a osim što su članci pisani stogo čakavskim narječjem, pisani su u „antikstičevskom“ tonu i protiv njegovog zagovaranja istrijanstva.¹⁷⁷ Uoči prestanka izlaženja „Narodnog lista“ 1904. godine, pisala je „Naša Sloga“: „*Taj list ne bijaše pokrenut ni iz prkosa ni iz objesti, već iz prave nužde, da otkriva tamošnjem našem narodu, razne krive proroke, narodne odpadnike i njegove izdajice, koji posijaše tamo sjeme nesloge i razdora i koji su nastojali kao dušmanski plaćenici raztrovati sav narodni i društveni život. Njegovo djelovanje bijaše vrlo uspješno, ali svoje zadaće nije mogao do konca riješiti i radi toga žalimo iskreno i dvostruko, što ga nestaje sa narodnog poprišta.*“¹⁷⁸

4.2.3. Pučki Prijatelj

List je pokrenuo krčki biskup Antun Mahnić u biskupskoj tiskari Kurykta, a prvi broj je izašao 23. prosinca 1899. Sve do 1907. izlazio je dvaput mjesečno, svakog 10. i 25. u mjesecu, a nakon toga tri puta mjesečno odnosno 10., 20. i 30. dana u mjesecu.¹⁷⁹ „Pučki Prijatelj“ imao je svrhu poboljšanja gospodarskih prilika i životnih uvjeta seljaka educirajući ih o poslovanju kreditnih zadruga. Zbog toga je list nerijetko u člancima pozivao svećenstvo i učitelje za pomoć pri podizanju pismenosti među neukim seljaštvom. Prvo vrijeme u podnaslovu lista pisalo je da je to „*Poučno – gospodarski list*, dok se to 1907. mijenja u „*List hrvatskom seljaku za pouku i zabavu.*“ U prvom broju lista stoji namjena: „*U gospodarskom pogledu Hrvatom po Istri i u opće po Primorju ne cvjetaju ruže: pritišće ih bijeda i nevolja sa više strana. Kako se po svijetu*

¹⁷⁶ <https://www.istrapedia.hr/hrv/3670/narodni-list/istra-a-z/> (25.09.2019.)

¹⁷⁷ <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1858> (25.09.2019.)

¹⁷⁸ Naša Sloga, br. 43 od 27.10.1904., 2., „Narodni List“ prestao izlaziti!

¹⁷⁹ Tvrčko Božić, „Krčke kreditne zadruge i gospodarski list Pučki prijatelj u prvom desetljeću 20. stoljeća“, Časopis za suvremenu povijest, 1, 37, 2005.,129-154.

sve natječe i traži, kako bi se bolje pomoglo osobito seljaku i malom obrtniku... ipak nije bilo do sad u cijelom hrvatskom Primorju lista, koji bi jedino toj svrhi služio, a upravo štampa, izdavanje listova je dandanas po svuda sredstvo najlakše, najshodnije i najmoćnije, kad se želi štogod u puku postići. Shodnost i korist, koju bi primorcu Hrvat mogao donijeti list gospodarskog sadržaja, porodiše u frankopanskom Krku mene „Pučkog Prijatelja“, i poslaše u bijeli svijet da budem puku na pouku... donášat ću članke o domaćem gospodarstvu, poljodjelstvu, vinarstvu, ribarstvu i o svem, što može bilo kako poučit puk, kako će si poboljšat svoje materijalno stanje.“¹⁸⁰

Godine 1911. izdavaštvo lista premješteno je u Pazin gdje se održalo do 1920. godine. Nakon što je pazinska tiskara uništena pod fašističkim režimom, „Pučki Prijatelj“ počinje izlaziti u Trstu gdje podršku dobiva i od političkog društva Edinost. Međutim, društvo svoju podršku povlači nakon što je list dao potporu slovenskim klerikalcima, te odbija tiskati list zbog čega on ne izlazi do 1924. godine. Godine 1928. list konačno prestaje izlaziti nakon dekreta talijanske vlasti o zabrani slavenskog tiska u Italiji.¹⁸¹

¹⁸⁰ Isto, 139-140.

¹⁸¹ <http://istrapedia.hr/hrv/734/pucki-prijatelj/istra-a-z/> (25.09.2019.)

Pučki Prijatelj.

Poučno - gospodarski list.

„Pučki Prijatelj“ izlazi 10og i 25og svakog mjeseca. — Cijena mu je na godinu dvije (2) krune.

Oglase i druga priposlana prima uprava lista, a plaćaju se prema pogodbi.

Br. 1.

U Krku, 23. prosinca 1899.

God. I.

Prijateljem!

Mnogo imade, na žalost, i u naših stranah ljudi, koji hoće da budu prijatelji pučaka, ali tog prijateljstva na izkazuju drugčije nego praznimi riječi.

Gospodarsko pitanje je prema koncu umirajućeg XIX. stoljeća postalo najvažnijim pitanjem, da središtem, oko kojeg se vrte sva ostala velika pitanja, koja zadaju trista jada i briga ljudskom društvu, koje mora da na nje pazi i da im traži lijeka, ako hoće, da ne propade. — Stoga vidimo, da se po širokome svijetu državnici i državni sabori škrbe, kako bi bolje uredili državno gospodarstvo, utemeljuju se društva za promicanje raznih grana gospodarstva, ustrajaju se zadruge, koje olakhoćuju izvoz i bolju prodaju domaćih proizvoda a cijeniji uvoz drugih potrebnih stvari, otvaraju se posujilnice, koje uz lahke uvjete uzajmljuju novac seljakom i obrtnikom i primaju ga od drugih u pohranu, te im tako pomažu i omogoćuju, da se gospodarski podignu i oslobode dugova, tiskaju se knjige i izdavaju novine, koje neuka poučuju i primjerom mu drugih pokazuju, kako mu živjet u kući, kako obradljivat polja, u obće kako i što mu radit, da se materijalno, gospodarstveno njegovo stanje podigne, poboljša; jer su uvjereni svi, da gospodarstvena propast ne ostaje bez upliva na moralni, čudoredni život, da za onom slijedi i čudoredna propast, osobito, ako ne ima prave, tvrde vjere.

U gospodarskom pogledu Hrvatom po Istri i u opće po Primorju ne cvatu ruže: prištiće ih bijeda i nevolja s više strana.

Kako se po svijetu sve natječe i traži, kako bi se bolje pomoglo osobito seljaku i malom obrtniku, tako se i u našoj domovini širom Istre, Dalmacije i uže Hrvatske počelo u tom pogledu micat i radit. Našlo se dobrih duša, koje ganula bijeda, u kojoj primorski hrvatski puk s raznih uzroka mora živjet usprkos njegove naravne darovitosti i lijepe zemlje, te se zauzeše zanj i učiniše štošta dobra, ali ipak nije bilo do sad u cijelom hrvatskom Primorju lista, koji bi jedino toj svrhi služio, a upravo štampa, izdavanje listova je dandanas po svuda sredstvo najlakše, najshodnije i najmoćnije, kad se želi što god u puku postići.

Shodnost i korist, koju bi primorcu Hrvatu mogao donijeti list gospodarskog sadržaja, porodiše u frankopanskom Krku mene „Pučkog Prijatelja“, i poslaše u bijeli svijet da budem puku na pouku.

U tu svrhu izlazit ću dvaput svakog mjeseca iz tiskarne, a to 10og, i 25og, i donasat ću članke o domaćem gospodarstvu, poljodjelstvu, vinarstvu, ribarstvu i o svem, što može

Slika 2: Naslovna strana prvog broja „Pučkog Prijatelja“

Izvor: Pučki Prijatelj, br. 1, 1899.

4.2.4. Mladi Istran

„Mladi Istran. List za mladi svijet“ kako mu samo ime govori bio je književni časopis namijenjen hrvatskoj istarskoj mladeži. Prvi broj izašao je na Malom Lošinju 15. siječnja 1906. Izdavatelj je bio nadučitelj hrvatske osnovne škole koju je otvorila Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru, Josip Antun Kraljić. Prilikom objave prvog broja časopisa, donosi „Naša Sloga“ vijest o incidentu u kojem su „*jadnog sirotana utukli sinove razvikane talijanske kulture*“ misleći na napad na mjesnog tiskara. „Naša Sloga“ dala je tim putem poziv: „*Gospodo, širom hrvatskih zemalja, neka Vam ova Zolukafrada priča biedno stanje istarskog patnika. Pomozote „Ml. Istr.“ i time ćemo najljepše odgovoriti zasliepljenoj fakinaži i političkoj dječici u Malom Lošinju. – Prvi broj „Ml. Istr.“ Izaći će u prvoj polovici siečnja, dočim ostali redovito svakoga 1. mjeseca.*“¹⁸² Časopis je čitan u svim osnovnim školama, često iz razloga jer je nudio puno više nego namijenjene im čitanke. Sadržaj se sastojao od pjesama, kratkih priča i članaka. Posebno popularne bile su rubrike „Svaštica“, „Smješica“ te „Zagonetke“. Rubrikom „Svaštice“ „Mladi Istran“ informirao je svoje čitaoce o činjenicama iz povijesti, zemljopisa, biologije, astronomije, književnosti te likovne i glazbene umjetnosti.¹⁸³

Časopis „Mladi Istran“ prestao je izlaziti 1907., a kao njegov nadomjestak tajnik Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, Viktor Car Emin 1909. pokreće list „Mladi Istranin“. List za Mladi svijet“. Kako je list izlazio samo godinu dana, kao njegov nastavak od sljedećeg godišta izlazi „Mladi Hrvat“ čije je težište bilo na mladeži svih hrvatskih prostora. Izlazio je sve do 1914. kao mjesečnik. Suradnici časopisa bili su Viktor Car Emin, Rikard Katalinić Jeretov, Vladimir Nazor i Josip Milaković.¹⁸⁴

¹⁸² *Naša Sloga*, br. 1 od 4.1.1906., 2., *Lošinjski kotar: Mladi Istran*.

¹⁸³ Nevio Šetić, „O periodičkom tisku za hrvatsku mladež u Istri početkom 20. stoljeća“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 43, 2011., 249-263.

¹⁸⁴ Isto, 260.

MLADI ISTRAN

LIST ZA MLADI SVIJET.

Uređuje

Josip A. Kraljić

nadučitelj škole
Družbe sv. Cirila i Metoda u
Malom Lošinju.

Izlazi kroz čitavu godinu, svakog 1. u mjesecu. Cijena mu je poštom ili dostavom u kuću, *plativo unaprijed*, 1 K i 50 para. — Pojedini brojevi prodaju se u Lošinju po 16 para, a izvan Lošinja po 22 pare. — Pretplatu prima gđica Ivka Sušić, učiteljica škole Družbe sv. Cirila i Metoda, a rukopise uredništvo, ulica Franje Josipa I., br. 1382.

Sadržaj:

Mali Istran.
Svrake.
Perica i Zlata.
Tri ptičice.
Dobro i zlo vrijeme.
Kako se igraju »goluba«.
Božja kazan.
Posljedica grijeha.
Molite se . . .
Pismo »Mamine Dragice.«
Male pripovijetke.
Suza sirotinje.
Uz naše slike.
Svaštrice.
Smiješice.
Zagonetke.
Odgonetke.

2 2 2

Tisak Laginja i dr. prije J. Krmpotić i dr., Pula, ulica Giulia br. 1.

Slika 3: Časopis „Mladi Istran“

Izvor: Šetić, Nevio, „O periodičkom tisku za hrvatsku mladež u Istri početkom 20. stoljeća“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 43, 2011., 249-263.

4.3. Hrvatska kulturna i politička stvarnost s kraja 19. i početka 20. stoljeća u poeziji Rikarda Katalinića Jeretova

Rikard Katalinić Jeretov istarski je pjesnik rodom iz Voloskog kraj Opatije koji je svojim pjesmama pridonio učvršćivanju hrvatske nacionalne svijesti i identiteta. Bio je sljedbenik hrvatskih preporoditelja u Istri – Jurja Dobrile, Matka Mandića, Dinka Vitezića, Vjekoslava Spinčića i drugih, te je pokazivao svijest o borbi protiv talijanizacije i germanizacije kao važnog faktora za narodnosni opstanak istarskih Hrvata.¹⁸⁵ Najveći broj njegovih pjesama čine tzv. *prigodnice* koje su inspirirane nekim važnim kulturnim ili političkim događajima, obljetnicom društvenih zbivanja ili smrću neke važne kulturne ličnosti. Svaka od tih *prigodnica* imala je svrhu da podsjeti, da izazove hrvatsko nacionalno suosjećanje i hrvatski nacionalni ponos, da istakne trajno značenje rada i života za hrvatski narod i domovinu, da uzdiže i slavi vrijednosti hrvatskoga patriotizma.¹⁸⁶ Upravo zbog toga, njegove su pjesme bile nerijetko zastupljene u književnim priložima mobilizatorskih novina Istre, Dalmacije i Banske Hrvatske tijekom 19. i 20. stoljeća.

Hrvatske nacionalne težnje i interese podupirao je stalnim radnim i materijalnim doprinosima. Valja naglasiti kako je 1891. i 1902. sav prihod od prodaje svojih zbiraka „Pozdrav istarskog Hrvata“ i „Pjesme naroda hrvatskoga“ dodijelio Bratovštini hrvatskih ljudi u Istri i Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru, društvima koja su prikupljala novčana sredstva za školovanje istarskih đaka i otvaranje novih hrvatskih škola u Istri. Rikard Katalinić Jeretov umro je u Splitu 1954. u 86. godini života.

¹⁸⁵ Nevio Šetić, „Hrvatska kulturna i politička stvarnost s kraja 19. i početka 20. stoljeća u poeziji Rikarda Katalinića Jeretova“, *Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti*, 18, 1-2, 2014., 143-153.

¹⁸⁶ Isto, 146-147.

4.4. Školstvo

Uz Ministarstvo bogoštovlja i nastave pitanjem školstva u Istri bavili su se i Pokrajinski sabor te Pokrajinski školski odbor za Istru. Izvršna vlast pripala je školskom odboru koji je odlučivao o otvaranju novih škola, postavljao učitelje koje je plaćao Pokrajinski odbor u Poreču.¹⁸⁷ Osnovne škole osnivane su većinom u gradovima i većim mjestima u korist talijanske narodne zajednice. U gradskim školama nastava se izvodila na talijanskom jeziku, dok se u slovenskim i hrvatskim sredinama u Istri koje su posjedovale osnovne škole, talijanski izvodio kao nastavni predmet, a nastava na materinskom jeziku učenika. Bez obzira na to, takve su škole jednako smatrane talijanskim i u službenim izvješćima vođene su kao dvojezične odnosno hrvatsko-talijanske ili slovensko-talijanske osnovne škole.¹⁸⁸ Godine 1870. bečka je vlada izdala Zakon o pohađanju škola u Istri koji se odnosio na dvije zakonske odredbe. Prva odredba obvezala je na pohađanje škole od 6. do 12. godine života, a druga na primanje učenika samo početkom školske godine.¹⁸⁹ Nakon završenih šest godina izvodile su se dodatne dvije godine, poznate kao „ponavljaonica“ čija je svrha bila utvrditi stečeno znanje. Mali broj pučkih škola u Istri predstavljao je problem jer većina djece nije imalo osnovnoškolsko obrazovanje. Nevio Šetić donosi analizu iz školske godine 1874./75. u kojoj je vidljivo da je od 33 021 djece, školu pohađalo samo njih 13 797, što je ostavilo broj od 19 224 djece koja nisu mogla ili nisu htjela pohađati osnovne škole.¹⁹⁰

Poznato je kako je svećenstvo imalo veliku ulogu u procesu nacionalnog buđenja u Istri. Još je Biskup Juraj Dobrila isticao važnost obrazovanja mladeži, pri tome misleći na svećenike koji bi se pobrinuli za jezik, običaje i moral istarskog naroda.¹⁹¹ Godine 1883. u Kopru je otvoren biskupski konvikt za odgajanje hrvatskih i slovenskih svećenika iz Istre.¹⁹² Međutim, do problema dolazi kada starije svećenstvo odlazi u mirovinu, a kod mlađih generacija ne postoji interes za takvim zanimanjem. Školovanje svećenstva bilo je skupo i dugotrajno, što je dodatno kočilo mladiće iz istarskih sela. Na takvo stanje negativno je djelovao i zakon vezan za patronat nad osnovnim

¹⁸⁷ L. Tidić, „Problematika hrvatskog školstva u Istri...“, n. dj., 147-171.

¹⁸⁸ Nevio Šetić, *Staleška društva i časopisi hrvatskog učiteljstva u Istri 1891.-1914.*, Zagreb, 2010., 26.

¹⁸⁹ L. Tidić, n. dj., 147-171.

¹⁹⁰ N. Šetić, n. dj., 31.

¹⁹¹ A. Centarowicz, n. dj., 36.

¹⁹² D. Šepić, n. dj., 43.

školama¹⁹³. Njime je crkva izgubila nadzor nad školstvom, a osnovno je školstvo prepuštano siromašnim općinama te inicijativama općinskih vijeća koji najčešće nisu shvaćali važnost škole. Takvo stanje rezultiralo je opadanjem broja škola jer među hrvatskim i slovenskim društvom nije postojala struktura koja bi preuzela ulogu Crkve. Iako je udaljšavanje svećenstva izazvalo nemir u društvu, poznato je da je do 1869. nastavnika-svećenika u cijeloj Istri bilo više nastavnika-laika.¹⁹⁴ Samo obrazovanje učitelja bio je svojevrsan problem. Osnovnoškolski učitelji svoje su obrazovanje stjecali u Učiteljskoj školi u Rovinju gdje nastave nije bilo na hrvatskom jeziku. Ta je škola 1872. premještena u Kopar. Treba napomenuti da su koparska škola jednako kao i ona u Trstu bile namijenjene samo muškim učiteljima. Položaj učiteljica bio je dosta loš, prvenstveno jer su teško dolazile do obrazovanja, a onda i zato jer su bile manje plaćene od svojih muških kolega. U Istri nije bilo nijedne ustanove koja je pružala učiteljsko obrazovanje mladim ženama, a najbliža takva nalazila se u Gorici gdje su primane samo tri djevojke s istarskog područja.¹⁹⁵ To opet nije pružalo garanciju učenja na hrvatskom, već na slovenskom jeziku. Godine 1878. stanovnicima iz Istre i Dalmacije dopušteno je studiranje u Zagrebu kao i dobivanje stipendija ukoliko bi dobili dozvolu Ministarstva.

Hrvatski su učitelji s vremenom postajali sve aktivniji u nacionalnoj borbi. Podržavali su rad Hrvatsko-slovenske stranke te su bili aktivni u čitaonicama koje su bile poznata mjesta kulturnog i političkog žarišta. Od 1872. godine održavane su prve kotarske učiteljske konferencije na kojima se raspravljalo o raznim pitanjima vezanima za školstvo i učiteljsku djelatnost. Prema propisima konferencije su se trebale održavati svake šeste godine, međutim zbog financijskih poteškoća vidljivo je da to u praksi nije bilo tako. Prva pokrajinska konferencija u Istri održana je 1875. u Koprju, druga 1884. također u Koprju, a treća 1894. u Gorici.¹⁹⁶ U tom razdoblju u banskoj Hrvatskoj učitelji su imali već organizirana učiteljska društva koja su izdavala i pedagoški tisak. Tako je 1885. osnovan Savez učiteljskih društava u čijem je sklopu izlazio i časopis „Napredak“.¹⁹⁷ Zbog političkog nepovezivanja hrvatskog učiteljstva iz Cislajtanije s onim u Translajtaniji, učiteljska društva Slovenaca i Hrvata povezala su se u Zavez slovenskih učiteljskih društava u Ljubljani. Bili su to Slovensko učiteljsko društvo

¹⁹³ A. Centarowicz, n. dj., 40.

¹⁹⁴ Isto, 57.

¹⁹⁵ L. Tidić, n. dj., 147-171.

¹⁹⁶ N. Šetić, n. dj., 39.

¹⁹⁷ Isto, 41.

koparskog kotara, Krčko učiteljsko društvo i Učiteljsko društvo kotara Volosko.¹⁹⁸ Godine 1896. stvoreno je Hrvatsko učiteljsko društvo za Istru „Narodna prosvjeta“ čiji je predsjednik bio pazinski učitelj Ernest Jelušić. Postojeća gore spomenuta društva time nisu prestala s radom, već su samo svoje članstvo premjestili u novoosnovanu istarsku organizaciju. Društvo je radilo u borbi za pohrvaćivanje škola te bolje radne uvijete istarskih učitelja i učiteljica. Godine 1905. Narodna prosvjeta počela je izdavati istoimeni mjesečni časopis. „Narodna prosvjeta“ izlazila je sve do početka Prvog svjetskog rata 1914.

U Istri je pitanje nastavnog jezika u školama te ravnopravnost hrvatskog i slovenskog jezika s talijanskim bilo predmet mnogih polemika tijekom preporodnog i nacionalnog integracijskog procesa te česta tema u Carevinskom vijeću, Istarskom saboru, ali i novinama. Juraj Dobrila bio je jedan od glavnih zagovaratelja za obrazovanje Hrvata i Slovenaca na materinjem jeziku, te se tom problematikom nerijetko bavio u svojim govorima koje je koristio i za pozivanje istarskih Hrvata i Slovenaca na nacionalnu borbu. U jednom svom govoru u istarskom saboru šezdesetih godina 19. stoljeća je istaknuo: „*Slavenski narod spava, tko spava nije umro. Tko spava može se i probuditi, a budeći se mogao bi to učiniti na način koji može biti neugodan za talijanski element.*“¹⁹⁹ Jednako tako i „Naša Sloga“ se zalagala za važnost škola jer „*narod bez valjanih pučkih škola jest zgrada bez čvrstog temelja, koja se mora prije ili kasnije sama srušiti. Čovjek neuk i nepismen nemože na nijednom polju samostalno raditi i napredovati.*“²⁰⁰

Obzirom na položaj Talijana u društvu, otvaranje škola na hrvatskom jeziku nije im bilo u interesu, a svaku slavensku inicijativu za rješavanje jezičnog pitanja naglo su gušili. Stanje se dodatno pogoršalo nakon što je školstvo stavljeno pod državnu upravu nakon čega započinje još nasilnija talijanizacija društva. Talijanske novine iz 1882. navode kako hrvatski jezik koji se uči u hrvatskim školama nije materinji jezik. U listu „L'Istria“ iz te iste godine pisalo je: „*Popovi su, popovi oni koji, kad bi mogli, odmah bi dali svoj glas da se škole sve poslavene.*“²⁰¹ U obranu svećenstva nerijetko su stali autori članaka „Naše Sloge“. „*Talijanski liberalci Istre propoviedaju naime načelo, da se svećenik nesmije pačati u javne poslove, da je njemu mjesto jedinu u crkvi, dočim*

¹⁹⁸ Isto, 46.

¹⁹⁹ A. Centarowicz, n. dj., 38.

²⁰⁰ Naša Sloga, br. 29 od 24.8.1899., 1., Pučka škola drugdje i kod nas.

²⁰¹ B. Milanović, Hrvatski narodni preporod u Istri..., n. dj., 342.

*pohvale i javno svakoga talijanskoga svećenika, koji im činom ili riečju pomaže k oživotvorenju njihovih često nepoštenih i nemoralnih osnova. Odatle sledi, da ti nazovi liberali, nebi imali ništa proti tomu, da se i svećenstvo mješa u javne poslove kad bi ono puhalo u talijanski rog, kad bi ono iznevjernilo svomu uvišenomu zvanju. Nu toga neće ti protivnici crkve i naroda ako Bog dade dočekati. Narodno svećenstvo vršiti će i nadalje svoju svetu dužnost: narod učiti naime u crkvi i vani da se čuva vukova u ovčjoj koži.*²⁰²

Talijansku politiku u Istri poticao je i rad društava Pro Patria osnovano 1886. i Lega nazionale osnovanog 1891., čija je uloga bila osnivanje dječjih vrtića i škola na talijanskom jeziku. Lega nazionale zapravo je zamjensko društvo, osnovano nakon što je rad Pro Patrie zabranjen od strane austrijske vlade. Rad društva financirali su istarski Talijani te brojne iredentističke organizacije, ali i sama talijanska vlada. Talijanski dječji vrtići i osnovne škole osnivani su u područjima Istre s hrvatskim i slovenskim stanovništvom s ciljem širenja talijanskog jezika i talijanskog odgojnog duha. O tome je izvještavala i „Naša sloga“ koja se istome protivila. *„Kako se iz ovog izvještaja vidi, razvila je Lega nazionale najodlučnije djelovanje u Istri. Našu pokrajinu odabrala je sebi kao središte svoga rada. Slaveni Istre, Hrvati i Slovenci moraju prvi osjetiti to pogubno djelovanje tj. raznarodenje ili potalijančenje svoje dječice. Četiri čisto slavenska sela odabrala je sebi Lega nazionale da ih iznarodi, da nam otuđi zauvijek. Hrvati i Slovenci Istre! Hoćete li mirno gledati, kako se vaša dječica otuđuju vašemu jeziku i vašoj narodnosti? Hoćete li vi prekrižiti ruke te nehajno motriti, kako se hiljade slavenske dječice u Istri utapljaju u talijanskom moru?*²⁰³ U Našoj Slozi kritizirano je i financiranje Lege: *„Zlosretna „Lega“ koja je preuzela glavnu ulogu kod našega raznarodnjenja, necrpi svoja sredstva jedino iz redovitih svojih prihoda, već njoj se i inače pomaže na sve moguće načine...osim bogatih darova i zapisa pune se njezine blagajne i prinosi obćina i gradova...to se događa dapače i u obćinah sa pretežnom većinom našega puka.*²⁰⁴

Kao odgovor na djelovanje Lege nazionale u Istri, dr. Dinko Vitezić pokrenuo je ideju o osnivanju društva s ulogom prosvjećivanja istarskog stanovništva u hrvatskome duhu. Po uzoru na kranjske Slovence, osnovano je društvo pod nazivom Družba

²⁰² *Naša Sloga*, br. 73 od 30.10.1900., 1., *Boj proti svećenstvu*.

²⁰³ Iva Milovan, *Osnutak Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, Bertošin zbornik*, ur. Ivan Jurković, Državni arhiv u Pazinu, 2013., 42-47.

²⁰⁴ *Naša Sloga*, br. 9 od 9.3.1899., 1., *Nasliedujmo u dobru i protivnika*.

svetog Ćirila i Metoda za Istru. Godine 1893. austrijsko Namjesništvo u Trstu odobrilo je Pravila Družbe, te je ona započela s radom u Puli. Odbor se sastojao od Dinka Vitezića, Matka Laginje i Andre Stangera. Sljedeće godine sjedište društva preneseno je u Opatiju, odakle je 12. srpnja 1894. održana prva godišnja skupština.²⁰⁵ Kako bi se rad Družbe mogao financirati, članovi odbora poslali su apel utjecajnim ljudima iz hrvatskih zemalja: „Zadatak naše družbe je velik, te i žrtve pojedinaca moraju biti velike. Obraćamo se u ime naše sirotice Istre osobito našoj najbližoj braći Hrvatom i Slovencem u drugim zemljah, a nadamo se pouzdano, da nas ni druga slavenska plemena monarhije, osobito braća Ćesi, ne će ostaviti osamljene u ovom pothvatu za prosvjetljenje ove dosad najzapuštenije zemlje i za očuvanje naše narodnosti, izložene neprestanim valovima tuđinstva.“²⁰⁶ Time je Družba stvorila krug potpomagatelja u banskoj Hrvatskoj te Dalmaciji. Organizirane su i brojne kulturne manifestacije čiji je prihod namijenjen društvu. Prodavane su i razglednice, dječje igračke, kalendari, cigaretni papirići, laštila za cipele, bilježnice, pisaći papir, olovke, tinta, sapun, te žigice na čijim je kutijama bilo otisnuto i geslo – Bog i Hrvati!²⁰⁷ O početku proizvodnje i prodaje Družbinih žigica pisala je i „Naša Sloga“ koja je pozivala da bi svi rodoljubi diljem zemlje trebali tražiti i koristiti samo navedene žigice, a isto je vrijedilo i za trgovce koji su ih prodavali. Uz narodne boje, na kutiji je bio otisnut i tamnomodri štit s bijelom zvijezdom u sredini i izlazećim suncem na vrhu, te geslo „Zora puca, bit će dana! Narod bez škola jest narod bez budućnosti!“²⁰⁸ Velike novčane donacije Družba je dobivala i od biskupa Josipa Jurja Strossmayera te Ante Starčevića. Strossmayer je uz donaciju naglasio sljedeće: „Dužnost je naša, Bogom samim i sv. vjerom posvećena, da u Istri i svuda gdje je nužno narod naš branimo, dižemo i u čistom svom narodnom biću za vazda sačuvamo i uzdržimo.“²⁰⁹ O donacijama za rad Družbe izvještavala je u mnogim brojevima „Naša Sloga“, a o važnosti koju je list davao Družbi svjedoči i činjenica da je u svakom broju u jednom dijelu pisalo: „Sjećajte se Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru“. Uz spomenute manifestacije, izvor prihoda za Družbu bile su i njezine podružnice. „Naša Sloga“ je isticala važnost podružnica za razvoj i napredak Družbe.

²⁰⁵ M. Trogrlić, N. Šetić, n. dj., 192.

²⁰⁶ I. Milovan, n. dj., 42-47.

²⁰⁷ M. Trogrlić, N. Šetić, n. dj., 192.

²⁰⁸ *Naša Sloga*, br. 12 od 22.3.1900., 4., *Žigice družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru*.

²⁰⁹ B. Milanović, n. dj., 361.

„Što više ima dobro uredjenih podružnica, tim veći biti će prihod družbe, tim laglje i uspješnije moći će ona raditi na postignuće ciljeva za kojima idje.“²¹⁰ Prva podružnica osnovana je već 1894. u Pazinu, a do kraja 1899. godine Istra ih je brojala sveukupno 34.²¹¹ U osmom broju iz godine 1899. „Naša Sloga“ je objavila Rodoljubni poziv za otvaranje podružnica Družbe diljem zemalja koje su zastupane u Carevinskom vijeću. „Trebalo je neobhodno, da nam priskoče u pomoć braća iz Dalmacije ustrajanjem podružnica u svim gradovima, mjestima i selima, gdje ima barem 20 rodoljuba pripravnih žrtvovati na godinu najmanje po 20 novčića, da ustroje podružnice sv. Ćirila i Metoda za Istru.“²¹² Na glavnoj skupštini Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru održanoj 12. lipnja 1902. Vjekoslav Spinčić održao je govor kojim je osudio rad Lege nazionale i društva „Dante Alighieri“. Iskoristio je priliku za kritiziranje slabo uređenih talijanskih škola i talijanskih društva koja su prosvjetu koristili za realizaciju talijanske misli. „Krvni naši protivnici rade i školom da zatru naš narod u Istri. Ćimbenici, pozvani da ustrajaju škole, za koje naš narod plaća, i debelo plaća, neustrajaju ih ili čine to jako sporo... Da se to zaprieči, da se hrvatska i slovenska djeca u svojem jeziku izobrazu, to je zadaća Družbe.“²¹³ Nakon 1903. skupštine su održavane u raznim istarskim mjestima čime se dizala nacionalna svijest i širilo zanimanje za rad Družbe.

Tijekom 1906. „Naša Sloga“ je objavljivala „Vjesnik Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru“ čija je svrha bila davanje izvještaja sa glavne godišnje skupštine, te vijesti poput: „o konstituiranju družbinog ravnateljstva, o školama „Družbe“, zabavišta, te o prinosima, stiglim na ravnateljstvo, o novim članovima utemeljiteljnim...“²¹⁴

Prva Družbina osnovna škola otvorena je u Baderni 1896., a uslijedili su Kaštelir, Pula, Lindar, Volosko, Vabriga itd. Do kraja školske godine 1913./1914. Izvještaj sa glavne skupštine održane 1914. navodi sveukupno 43 Družbine škole sa 77 učitelja i namještenika te 4 obrtna tečaja.²¹⁵ Nakon završetka osnovne škole istarski učenici mogli su dobiti višu naobrazbu sljedećih nekoliko ustanova: njemačka gimnazija u Pazinu, talijanska gimnazija u Kopru ili hrvatska gimnazija u Rijeci. Oni koji su polazili talijansku gimnaziju većinom su se tijekom školovanja odnarodili, dok su u pazinskoj

²¹⁰ Naša Sloga, br. 8 od 2.3.1899., 2., Rodoljubni Poziv.

²¹¹ B. Milanović, n. dj., 364.

²¹² Naša Sloga, br. 8 od 2.3.1899., 2., Rodoljubni Poziv.

²¹³ Naša Sloga, br. 49 od 27.6.1902., 1., Govor predsjednika veleuč. g. Vjekoslava Spinčića, izrečen na glavnoj skupštini Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru dne 12. juna 1902.

²¹⁴ Naša Sloga, br. 34 od 23.8.1906., 3., Vjestnik družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru.

²¹⁵ B. Milanović, n. dj., 366.

njemačkoj gimnaziji hrvatski učenici slušali hrvatski jezik kao jedan od obaveznih predmeta.²¹⁶

Godine 1886. bečka je vlada donijela odluku o premještanju njemačke gimnazije iz Pazina u Pulu zbog, kako je bilo navedeno, premalog broja polaznika. Istarski zastupnici u Pokrajinskom saboru godinama su se zalagali za otvaranje hrvatske gimnazije u Pazinu, na što su njihovi talijanski protivnici razvili ideju o otvaranju talijanske niže realne gimnazije. O tome je izvještavala i „Naša Sloga“ pokazujući nezadovoljstvo zbog financiranja talijanske gimnazije iz pokrajinske blagajne: *„Plaće bit će kao na državnih i srednjih školah, a tako i petogodišnji doplatci i mirovina. Za sve to trošit će se iz zemaljske zaklade...Kad se radi o kojoj hrvatskoj i slovenskoj pučkoj školi, ili razredu u Istri, onda neimate novaca. I za nepotrebne talijanske pučke škole i razrede imate jih. A sad ih eto imate i za talijansku realnu gimnaziju, takodjer posve nepotrebnu.“*²¹⁷ Pazinski talijanaši u nekoliko navrata okupljali su sastanke na kojima su javno prosvjedovali protiv ustroja hrvatske gimnazije u Pazinu. „Naša Sloga“ je u 26. siječnja 1899. godine donijela prilog iz službenog lista bečke vlade koji se odnosi na osnivanje gimnazije. U tom se članku navodi potreba da Slaveni kao najmnogobrojnija skupina u Istri imaju vlastitu gimnaziju. *„Za Talijane postoji viša gimnazija u Kopru, a postoji i viša njemačka gimnazija u Puli. Slavenska većina zemlje ne posjeduje pako niti jedne srednje škole.“*²¹⁸ Zastupnici talijanskoga kluba inzistirali su da bečka vlada odustane od nakane za osnivanjem hrvatske gimnazije u Pazinu držeći i do argumenata da je Pazin talijanski grad. Prosvjedovali su i na šestoj sjednici sabora održanoj 5. svibnja 1899. na kojoj je zastupnik Vareton napao ideju o osnivanju hrvatske gimnazije te je nazvao sramotom i infamijom i izjavio kako se Talijani odriču svake potpore za osnivanje netalijanskih škola.²¹⁹

Nakon dugogodišnjeg zahtijevanja istarskih zastupnika za otvaranjem hrvatske gimnazije u Pazinu, austrijska vlada dala je proglas o uspostavi osamrazredne gimnazije. „Naša Sloga“ 31. kolovoza 1899. godine, donosi vijesti da je otvorena *„državna gimnazija sa hrvatskim naukovnim jezikom“* nakon što punih dvadeset i pet godina *„hrvatski i slovenski narod u Istri diže svoj glas.“*²²⁰ Prva školska godina započela je 16. rujna 1899. godine, a gimnazija je otvorena svečanom svetom misom.

²¹⁶ Isto, 369.

²¹⁷ *Naša Sloga*, br. 1 od 5.1.1899., 1., „Dar k novoj godini“

²¹⁸ *Naša Sloga*, br. 4 od 26.1.1899., 2., *Još iz lanjskog koša.*

²¹⁹ *Naša Sloga*, br. 17 od 18.5.1899., 1., *Istarski sabor.*

²²⁰ *Naša Sloga*, br. 30 od 31.8.1899., 1., *Hrvatska gimnazija u Pazinu otvorena.*

Vijest o otvorenju hrvatske gimnazije naišla je na oduševljenje u svih hrvatskim i slovenskim pokrajinama. „Naša Sloga“ obavještavala je o svim informacijama potrebnim za upis, ali i samu organizaciju škole. Njemački jezik bio je obavezan za sve polaznike, dok je talijanski naveden kao „relativno obvezatan“ predmet.²²¹ Na svečanom otvorenju nazočni su bili i istarski zastupnici Dinko Trinajstić, Vjekoslav Spinčić i Slavoj Jenko.²²² Broj upisanih učenika bio je dvostruki od očekivanog. U broju 34, 28. rujna 1899., „Naša Sloga“ donosi vijesti o konačnom upisu u hrvatsku gimnaziju u Pazinu: „*Prijavilo se za upis 128 djaka. Nisu se podvrgli izpitu 3 djaka, 24 jih je odbijeno, a 101 jih je upisano... Prijemni ispiti trajali su na hrvatskoj gimnaziji od 15. do 21. t. mj... od upisanih djaka 96 jih je rođenih i nastanjenih u Istri, 4 rođena i nastanjena izvan Istre. Od svih samo 1 je rođen izvan Primorja.*“²²³ List „L'Osservatore Triestino“ raspisao je natječaj u svibnju iste godine za dva učiteljska mjesta, za jezikoslovnu i prirodoslovnu skupinu, o čemu je pisala i „Naša Sloga“. U članku „Naše Sloge“ pozivaju se i novine Hrvatske, Bosne i Dalmacije na objavljivanje vijesti „*buduć da je po Hrvatskoj na srednjim školama dosta Cislajtanaca a usposobljenih u Cislajtaniji.*“²²⁴ U sklopu otvaranja gimnazije u Pazinu je 20. srpnja 1899. osnovano i Đačko pripomoćno društvo čija je svrha bila pomaganje siromašnih istarskih đaka koji će polaziti gimnaziju. Predsjednik društva bio je Dinko Trinajstić, a potpredsjednik Josip Grašić.²²⁵

Nakon 1899. i otvaranja gimnazije u Pazinu djelovanje Družbe dobiva još veći značaj.²²⁶ Dolaskom Velikog rata djelatnost škola je zamrla, a talijanskom okupacijom Istre i Kvarnera po završetku Prvog svjetskog rata 1918. godine rad Družbe je zabranjen. Nakon 1943. i sloma fašističkog režima, narodni učitelji otvaraju škole u istarskim selima te nastavljaju rad na stečevinama Družbe svetog Ćirila i Metoda.

²²¹ Naša Sloga, br. 31 od 7.9.1899., 1., Oglas.

²²² Naša Sloga, br. 33 od 21.9.1899., 1., Otvorenje hrvatske gimnazije u Pazinu.

²²³ Naša Sloga, br. 34 od 28.9.1899., 1., Konačni upis u hrvatsku gimnaziju u Pazinu.

²²⁴ Naša Sloga, br. 19 od 8.6.1899., 2., Hrvatska gimnazija u Pazinu.

²²⁵ F. Barbalić, n. dj., 85.

²²⁶ I. Milovan, n. dj., 42-47.

4.5. Demografske i gospodarske značajke

Kao jedan od rezultata procesa modernizacije i napretka koji je vođen na istarskom prostoru tijekom druge polovice 19. stoljeća je porast broja stanovnika. Stanovništvo Istre poraslo je s 233 700 tisuća 1850. godine na 403 566 1910. godine.²²⁷ Prema popisu iz 1910. od sveukupnog broja stanovnika Hrvata je bilo 43,15%, Slovenaca 14,80% a Talijana 38,16%.

Po pitanju gospodarstva Istra jednako doživljava napredak. Tri grada na krajnjim točkama istarskog poluotoka – Trst, Pula i Rijeka – bilježe veliki uspon, uvlače Istru u vrtlog kapitalističkih odnosa i pridonose prodiranju kapitalizma na selo.²²⁸ To se najviše primijetilo u gradovima u kojima se javljaju prvi industrijski pogoni. Pula je kao glavna austrijska luka razvijala brodogradnju te je izgrađen vojni arsenal koji je zapošljavao nekoliko tisuća radnika. Za vojne potrebe razvijani su obrt i manje trgovine, a javlja se i sve veći broj hrvatskih trgovaca. U Rovinju je u pogon puštena tvornica duhana koja je skrblila za cigarete časnika austrijske vojske, dok se na labinštini razvijala rudarska djelatnost. Istra je imala razvijenu i industriju soli čija su važna središta bili Kopar i Piran. Mjesta kao Poreč, Vrsar i Rovinj u svojim su kamenolomima vadili građevni kamen. Gledajući razvitak infrastrukture, vrlo je važan događaj puštanja u promet željezničke pruge od Divače do Pule s odvojkom za Rovinj kojom je Istra izravno spojena s Bečom i Europom 1876. godine.²²⁹ Uz Pulu, Trst je bio veliki austrijski adut kao glavna trgovačka izvozna i uvozna luka. Ondje se grade lučka postrojenja, podižu magazini, te se razvijaju lokalne industrije i obrti.²³⁰ Kako privlači veliki broj istarskih radnika te se broj stanovništva povećava, ubrzo postaje važno kulturno i političko središte istarskih Hrvata ali i Talijana. Uz to, najveći je centar radničkog pokreta pa se tako 1895. u Puli osniva podružnica tršćanskog Saveza radnika i radnica, a godinu nakon i prvo radničko društvo uzajamne pomoći, *Lavoro e Fratellanza*. Rijeka je gospodarski razvoj stekla nakon Hrvatsko ugarske nagodbe, kada je u nju uložen kapital za stvaranje trgovačke luke za ugarski dio carevine. Od tada se razvijaju industrija i obrt.

²²⁷ M. Trogrlić, N. Šetić, n. dj., 202.

²²⁸ D. Šepić, n. dj., 66.

²²⁹ M. Trogrlić, N. Šetić, n. dj., 203.

²³⁰ D. Šepić, n. dj., 66.

Osamdesetih godina Istra je i dalje bila pretežno poljoprivredna zemlja, iako je poljoprivreda bila na niskom stupnju razvijenosti. Jedino je zapadna Istra popravljala tu sliku s razvijenim vinogradarstvom. Godine 1882. vinogradi su zapremali 16 432 ha zemljišta i proizveli 183 280 hl vina.²³¹ Dvije godine nakon vinograde su pogodile peronospora i filoksera zbog čega su stradali i austrijski i mađarski vinogradi. Kako je cijena vina tada rasla u visine, istarski su vinogradari vidjeli priliku za spašavanje i širenje svoje proizvodnje. Jedna od važnijih gospodarskih djelatnosti jest brodarstvo koje doživljava krizu nakon propadanja jedrenjaka. Istarski su brodovlasnici nakon stupanja krize povukli svoj kapital te ga uložili u trgovinu vinom ili lokalnu industriju. U istarskim selima sve je više prisutan talijanski kapital koji pomaže otvaranje trgovina i poljoprivrednih imanja, ali u isto vrijeme još više pritišće ovisnost istarskog sela. Tome se protivila Hrvatsko-slovenska narodna stranka koja se zalagala za ukidanje rasteretnih dadžbina. Ujedno je i poticala osnivanje zadruga, gospodarskih društava i štedionica za pomoć seljacima, što je Talijanska liberalna stranka nastojala kočiti. Razvojem kapitalizma u Istri jača uz talijansku i hrvatska buržoazija, kao i proletarijat, a raste i broj hrvatskih trgovaca, činovnika, obrtnika i radnika što dodatno zaoštava nacionalnu borbu koja se sada očituje u borbi talijanske buržoazije protiv hrvatske i slovenske koje ugrožavaju njenu gospodarsku i političku moć.²³²

Veliku važnost za razvoj istarskog gospodarstva imala je zadružna misao koja se na ovom prostoru razvila pod utjecajem slovenskih zadruga osnovanih još 1870. Kreditne su zadruge bile društva koja su istarskom seljaku omogućila izdavanje zajmova s relativno niskim kamatnim stopama u iznosu od 7 do 9%.²³³ Posredstvom dr. Laginje, otvorena je prva zadruge za ograničeno jamčenje - posujilnica u Puli, a potom i u Pazinu. Bile su to prve hrvatske kreditne zadruge ili posujilnice u tadašnjoj austrijskoj pokrajini Istri.²³⁴ Nakon spomenutih, utemeljeno je pet novih samostalnih društava za štednju i zajmove u Medulinu, Buzetu, Bermu, Oprtlju i Tinjanu.²³⁵ Vodnjansko je stanovništvo iako u manjini naspram Talijana tražilo od Laginje uspostavu posujilnice kako bi se oslobodili talijanskog utjecaja. Vodnjan je svoju podružnicu dobio u lipnju 1899. pod nazivom „Cassa rurale – Dignano“. Sljedeće godine, 4. travnja održana je glavna skupština na kojoj je prisustvovao i Matko Laginja.

²³¹ Isto, 67.

²³² Isto, 68.

²³³ T. Božić, n. dj., 129-154.

²³⁴ Isto, 129-154.

²³⁵ *Naša Sloga*, br. 20 od 15.6.1899., 1., *Posujilnica u Puli*.

Vodnjanska zadruga koristila se talijanskim jezikom, a Laginja je na skupštini istaknuo da „u tih pitanjih nepozna razlike jezika, dapače hoće da Vodnjanskim kmetovom dade dokaz, kako su Hrvati voljni zauzeti se za napredak takodjer njihov.“²³⁶ Talijanska zajednica protivila se uspostavi posujilnice, te je njezino djelovanje bilo kočeno, dok je nisu uspjeli ukinuti 1902. godine. Pojavom zajmovnih udruga tzv. posujilnica u Našoj Slozi se od rujna 1899. pojavljuje rubrika Narodno gospodarstvo – Rajfajzenove blagajne s ciljem da se istarski puk poduči osnovama financija, radom novoosnovanih zadruga, pojmovima kao što su dužnik, jamac te kamate. U prvom članku autor je napisao: „Za te sam napisao ove redke, ne bi li te potako na što bolje upravljanje svog imetka i time ti otro koju suzicu sa tvog patničkog lica. Velim na što bolje upravljanje svog imetka, jer seoske zajmovne blagajne o kojima sam ti nakan govoriti, imadu svrhu moralnu i materijalnu, ili kako bismo mi kazali duševno i tjelesno podupirati svoje članove. Primi dragi Istrane, ova moja razlaganja, sa onom ljubavlju, sa kojom su i napisana, a ne budeš li štogod razumio, skoči do svog župnika ili učitelja, oni će ti stalno raztumačiti.“²³⁷ Za širenje zadrugarstva u Istri posujilnica u Puli je održavala tečaj o vođenju seoskih posujilnica u razdoblju od 28. prosinca 1903. do 12. siječnja 1904. godine.²³⁸

U Pazinu je 17. svibnja 1900. osnovano Gospodarsko društvo kojemu je cilj bilo poboljšati položaj ratarstva kao poljoprivredne djelatnosti. „Naša Sloga“ pozdravila je novoizabrani odbor te poželjela da „čim prije započme svoje blagotvorno djelovanje.“²³⁹ Još jedna zadruga za ograničeno jamstvo bila je Gospodarska sveza u koju su bile upisane brojne istarske zadruge. Prva sjednica Gospodarske sveze održana je u Opatiji 28. svibnja 1903. gdje su se upisivali novi članovi.²⁴⁰ Usprkos postojanja takve zadruge u Puli, veliki je broj istarskih zadruga bio učlanjen u ljubljansku „Zadružnu zvezu“, iz jedno vrlo jednostavnog razloga – slovenska je podružnica djelovala u boljim financijskim uvjetima, dok je pulska često oskudijevala istima.²⁴¹

²³⁶ Naša Sloga, br. 16 od 10.4.1900., 2., Razne viesti. Pokrajinske: Posujilnica u Vodnjanu.

²³⁷ Naša Sloga, br. 32 od 14.9.1899., 3., Narodno gospodarstvo. Razfajzenove blagajne. Istarskome puku na poduku.

²³⁸ F. Barbalić, n. dj., 102.

²³⁹ Naša Sloga, br. 28 od 22.5.1900., Novo društvo.

²⁴⁰ F. Barbalić, n. dj., 99.

²⁴¹ T. Božić, n. dj., 129-154.

5. ISTRA PRED IZBIJANJE PRVOG SVJETSKOG RATA I KRAJ IZLAŽENJA „NAŠE SLOGE“

U periodu potpisivanja Bečkog protokola 1911. održani su i novi izbori za Carevinsko vijeće. Hrvatsko-slovenska stranka i u toj se izbornoj kampanji držala polazišta svog programa, a to su borba za jezična i narodna prava, za gradnju škola te podizanje prosvjetnog i gospodarskog znanja.²⁴² Usprkos velikom uspjehu koji je doživjela na izborima 1907., na ovim je izborima stranka pala za 26 581 glas. Talijansko-liberalna stranka s druge je strane doživjela uspjeh zahvaljujući ponovnom jačanju iredentizma. Dragovan Šepić taj fenomen objašnjava: „U oživjeloj iredentističkoj kampanji koja se vodi u Italiji ističe se dinamika slavenske ekspanzije kao nešto elementarno čemu se treba suprotstaviti i iskoristiti prvu priliku kako bi se „neoslobođen teritoriji“ što prije priključili Italiji.“²⁴³ U tom valu talijanskih nacionalnih osjećaja počinje se zagovarati rat s ciljem obrane talijanstva na Jadranu. Talijani u Istri zanosili su se nacionalnim osjećajima i tijekom talijansko-turskog rata. Protivljenje slavenstvu snažno je i za vrijeme balkanskih ratova, kada se Italija protivi srpskom izlasku na more u Albaniji koju smatra „ključem Jadrana“. U isto vrijeme između Hrvata i Slovenaca u Istri jača ideja o ujedinjenju svih Slavena na području Austro-ugarske. Te težnje priznate su i potpisivanjem spomenice caru Franji Josipu od strane hrvatskih zastupnika u veljači 1912. „Naša Sloga“ u cijelosti je objavila dokument. Vrijedno je istaknuti djelove: *„Teško da ima primjera u kojoj kulturnoj državi – da bi se kojemu vjernome i državotvornomu narodu toliko umjetnih, izhitrenih, nenaravnih sredstava i zapreka suprotstavljalo kao hrvatskom narodu. Ne ima primjera da bi se takvoga uvijek vjernoga i samopriegornoga braniča države i dinastije ovako sustavno i zlonamjetno slabilo i upropašćivalo, kao što se to događa sa hrvatskim narodom od strane raznih vlada, koje kao da imaju jedini zadatak, da hrvatski narod u svim njegovim dielovima upropaste kulturno, ekonomički i narodnostno unište.“* Te dalje: *„Mi potpisani zastupnici hrvatskoga naroda iz svih hrvatskih zemalja ne vidimo drugog izlaza, niti poznamo drugog sredstva, da hrvatski narod, sretan i u svojoj kući slobodan, izvrši svoje historičko poslanstvo na slavu prejasne dinastije i korist ciele monarhije, nego da čim prije hrvatskomu narodu povrati staro-drevni ustav i njegova teritorijalna*

²⁴² D. Šepić, n. dj., 195.

²⁴³ Isto, 283.

*cielokupnost. Političkim ujedinjenjem svih hrvatskih zemalja u jedno samostalno državno tielo u okviru monarhije izpunila bi se državna potreba naroda hrvatskoga.*²⁴⁴

Jačanje nacionalne svijesti u Hrvatsko-slovenskoj stranci potaknulo je izražajnu borbu protiv talijanskog povlaštenog položaja u Istri. Godine 1913. održani su pregovori oko spornih pitanja u Istri između predstavnika Hrvatsko-slovenske i Talijanske liberalne stranke. Prvi prijedlog odnosio se na općine prema kojem bi poslove mjesne općine vodilo općinsko zastupstvo dok bi se za poreske općine postavljala upravna vijeća pri čemu se težilo favoriziranju Talijana i njihovim odvajanjem u posebne poreske općine. Drugi prijedlog ticao se pitanja jezika u saboru prema kojem je predloženo je da se predsjednik sabora i saborska manjina koriste talijanskim jezikom tijekom rasprava, da se izvještaji saborske manjine podnose i jednim i drugim jezikom, a da se zapisnici pišu samo na talijanskom jeziku.²⁴⁵ Treći prijedlog odnosio se na postizanje kompromisa između sukobljenih stranaka. Prema njemu trebala se postaviti komisija koja će ispitivati prijedloge zemaljskog odbora u pogledu uređenja odnosa u Istri u kojoj bi bilo sedam Talijana i pet Hrvata i Slovenaca.²⁴⁶ Hrvatsko-slovenski klub prijedloge je prozvao ponižavajućima pa stoga nije došlo do dogovora. Sporni prijedlozi naišli su na javno negodovanje u Istri. U tisku se nerijetko tijekom godine objavljuju članci koji kritiziraju favoriziranje Talijana. „Naša Sloga“ u travnju 1913. piše: „Što treba pogovarati s Talijanima glede ravnopravnosti hrvatskoga i talijanskoga jezika u zem. istarskom saboru? Zakon je tu, pa neka se isti ovrši... Naš narod ima pravo pitati pozvane čimbenike: Do kada će trajati ova nedostojna igra s nama u Istri? Do kada će nasilje i kršenje zakona slaviti svoje orgije?... Mičimo se u cijeloj Istri i dajmo glasno razumjeti, da ovako dalje ne smije ići.“²⁴⁷ Jednaki ton nezadovoljstva opaža se i u govoru zastupnika dr. Šime Kurelića na sastanku Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri u Pazinu 19. lipnja 1913. On je rekao: „Mi smo u svima pogovorima opazili, da vlada nije nikada energično ustala na obranu zakona, kako nikada nije stala na put talijanskim protuzakonitim zahtjevima, već je uvijek i u svemu popuštala Talijanima, i to sve što dalje, sve to više. Mi ne zahtjevamo od Vlade, da nam bude priklona, nego da bude jednako pravedna

²⁴⁴ Naša Sloga, br. 7 od 15.2.1912., 1., Spomenica zastupnika stranke prava iz svih hrvatskih zemalja Njegovom Veličanstvu hrvatskom Kralju Franji Josipu I.

²⁴⁵ D. Šepić, n. dj., 201.

²⁴⁶ Isto, 201.

²⁴⁷ Naša Sloga, br. 17 od 24.4.1913., 1., Do kada...!

svima.²⁴⁸ Borba između Hrvatsko-slovenske i Talijanske stranke okrenula se prema zemaljskom saboru. Matko Laginja je kao član delegacije 11. prosinca 1913. govorio o stanju u saboru: „Veličanstvo, ja mislim, da će u Istri trebat postaviti jednu državnu upravnu komisiju, sastojeću od jednakog broja Slavena i Talijana, a na čelu jednoga valjanoga službenika. Gospodujuća stranka ne ima srca da u autonomnih poslovih provede ravnopravnost.“²⁴⁹ Prijedlog je odbijen, a sabor je sljedeće godine u siječnju raspušten carskim patentom. U ljeto 1914. održani su novi izbori za Istarski sabor na kojima je Hrvatska stranka slavila od Talijanske liberalne stranke. O postizanju narodnog mira u Istri više nije bilo govora, a takvo je stanje potrajalo sve do izbijanja rata.

Teško društveno i gospodarstveno stanje dočekalo je početak rata. Još je 1911. Istra proživljavala teško gospodarsko razdoblje. Tada su područje pogodile razne elementarne nepogode poput suše i tuče koje su opustošile istarske vinograde. „Naša Sloga“ naglašava kako će ta godina „ostati u povijesti naših južnih pokrajina u gospodarskom pogledu crnim slovima zabilježena.“²⁵⁰

Prvi svjetski rat koji je izbio 28. srpnja 1914., na prostoru Markgrofovije Istre prekinuo je niz prijeratnih društvenih i političkih procesa u kojima su se istarski Slovenci i Hrvati nadali nacionalnomu zajedništvu.²⁵¹ Nakon što je Austro-ugarska objavila rat Kraljevini Srbiji društveni život Istre kakav je do onda poznat, prestaje. Život stanovnika počeo se kreirati u okolnostima ratnog stanja u čemu je pomagala i „Naša Sloga“. Promjenu životnih navika možemo pratiti u Puli kao glavnoj Austro-ugarskoj luci. Tamo je stanovništvu ograničavana građanska sloboda, uvedeni su posebni identifikacijski dokumenti, zapovijedano je iseljavanje iz ratne zone, racionirane su namirnice te je uvedena radna obveza.²⁵² Već 1915. uveden je policijski sat kojim se branilo kretanje pulskim ulicama nakon 22 sata. Nakon pristupanja Kraljevine Italije Antanti 23. svibnja 1915., istarsko područje počinje biti izloženije napadima ratnih brodova i zrakoplova. U tim je prilikama izdana odluka o evakuaciji velikog broja stanovništva. Nevio Šetić i više drugih autora navode brojku od 60 000 Istrana koji su prisilno evakuirani u Austriju,

²⁴⁸ Naša Sloga, br. 26 od 26.6.1913., 2., Sastanak Političkoga Društva u Pazinu.

²⁴⁹ D. Šepić, n. dj., 204.

²⁵⁰ Naša Sloga, br. 37 od 14.9.1911., 1., Pripomoć narodu.

²⁵¹ Nevio Šetić, „Prvi svjetski rat: civilno stanovništvo i društvo na području Istre“, U sjeni Velikoga rata: odraz zbivanja na život istarskoga civilnog stanovništva, ur. Mihovil Dabo, Milan Radošević, Istarsko povijesno društvo, Pula, 2019., 15-31.

²⁵² Davor Mandić, „Život u žici – pulska svakodnevnica u doba Velikoga rata“, U sjeni Velikoga rata: odraz zbivanja na život istarskoga civilnog stanovništva, ur. Mihovil Dabo, Milan Radošević, Istarsko povijesno društvo, Pula, 2019., 109-144.

Češku, Moravsku i Mađarsku.²⁵³ Osim evakuacije provođena je i mobilizacija stanovništva čega nije bilo pošteđeno ni istarsko učiteljstvo. „Naša Sloga“ u svibnju 1915. donosi vijest: *„Ministarstvo za zemaljsku obranu je odredilo, da se pučke učitelje godišta 1895., 1896., i 1891., koji su bili na novačenju pronadjeni sposobni, neće osloboditi od pučkoustaške odnosno vojničke službe.“*²⁵⁴ Takve prilike negativno su se odrazile na istarsko školstvo i društvo u cjelini. U konačnici, Prvi svjetski rat uzrokovao je velike gubitke istarskog civilnog stanovništva te demografsko slabljenje koje je posljedično uzrokovano siromaštvom i epidemijama raznih bolesti nakon rata.

U teškim ratnim prilikama 1915. prestaje izlaziti i „Naša Sloga“. Posljednji broj objavljen je 25. svibnja te godine uz obrazloženje da list prestaje izlaziti zbog manjka radne snage prouzrokovane ratnim novačenjem. Uz obavijest je pisalo: *„Teško nam je prekinuti izlaženje narodne naše „Naše Sloge“, ali tvrdo vjerujemo u Boga i vječnu pravdu, da neće proći dugo, te će „Naša Sloga“ opet probujati novim životom i naviestiti našem narodu pobjedu pravde.“*²⁵⁵ Bila je ovo vizija – futuristički pregled koja se u konačnici nakon velikog trpljenja, stradanja i borbe ostvarila u budućim desetljećima.

²⁵³ N. Šetić, n. dj., 15-31.

²⁵⁴ *Naša Sloga*, br. 19 od 13.5.1915., 3., *Za učitelje – pučke ustaše.*

²⁵⁵ *Naša Sloga*, br. 21 od 25.5.1915., 3., *Razne viesti. Našim plaćajućim predplatnicima na znanje.*

6. ZAKLJUČAK

„Naša sloga“ preporodni je list koji je izlazio u razdoblju od 1870. do 1915. godine. Kroz četrdeset i pet godina svog izlaženja predstavljala je nacionalni i kulturni identitet istarskih Hrvata i Slovenaca s ciljem podučavanja dotada nepismenog naroda u svrhu borbe za nacionalna prava pred favoriziranim Talijanima. Danas „Naša sloga“ služi povjesničarima kao vrijedan i bogat povijesni izvor iz kojeg crpe informacije o društvenom, kulturnom i političkom životu Istre 19. i početka 20. stoljeća.

Sa sigurnošću se može tvrditi kako je svakodnevica istarskoga puka bila teška i ugnjetavana od strane talijanske etničke zajednice. Borbom za svoja narodna prava i mobilizacijskim snagama „Naše sloge“, neumorno su tražili ravnopravnost svoje kulture i pisane riječi. Jednako tako, istarski zastupnici koji su bili birani u Carevinsko vijeće koristili su svoje mandate za govore u kojima su upozoravali na težak položaj istarskih Hrvata i Slovenaca, borili se za pravo jezika, školstva, gospodarstva, te svih pitanja vezanih za boljitak svakodnevnog života. Imena koja svakako treba istaknuti u radu Carevinskog vijeća jesu Juraj Dobrila, Dinko Vitezić, Matko Laginja, Matko Mandić i Vjekoslav Spinčić. Još jedno žarište istarskog preporodnog i integracijskog procesa bio je Istarski pokrajinski sabor koji je imao ograničenu autonomnu nadležnost oko donošenja pokrajinskih zakona koje je potvrđivao car. Problem ravnopravnosti hrvatskog i slovenskog jezika s talijanskim tijekom desetljeća je činio jedno od središnjih pitanja u narodnoj borbi u Istri. Pozivajući se na zastupničku većinu koju su imali u saboru, Talijani su nametali talijanski jezik kao službeni u radu sabora, a hrvatsko-slovenskim zastupnicima odbijali su govore i prijedloge na materinjem jeziku.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća na području Istre otvaraju se Narodni domovi koji postaju kulturni i društveni centri istarskih Hrvata i Slovenaca, ali i mjesta žarišta ideja istarskog narodnog pokreta. Također, osniva se veliki broj čitaonica, zadruga i kreditno-štednih ustanova koje pomažu istarskom seljaku ostvariti kapital i riješiti ga ovisnosti o talijanskom ulaganju. Kreditne su zadruge imale veliku važnost za razvoj istarskog gospodarstva. Kulturni život obilježila su i brojna pjevačka i radnička društva koja su poticala narodno osvještenje istarskih Hrvata i Slovenaca. Jednaku ulogu imala je i „Naša sloga“ koja je smatrala da je nacionalno osvještavanje seljaka jedini način za poboljšanje njegovog ekonomskog i kulturnog položaja. Veliku ulogu u procesu nacionalnog buđenja u Istri imao je i svećenstvo koje je poticalo obrazovanje mladeži i zalagalo se za otvaranje istarskih škola na hrvatskom i slovenskom jeziku.

Nakon što je crkva izgubila nadzor nad školstvom, a pučko školstvo u Monarhiji postalo obvezno 1863., njihovo djelovanje u preporodnom smislu preuzimaju hrvatski učitelji čiji je rad bio najaktivniji u narodnim čitaonicama. Obzirom na položaj Talijana u društvu, otvaranje škola na hrvatskom jeziku im nije bilo u interesu, a svaku su hrvatsko-slovensku inicijativu za rješavanje jezičnog pitanja nastojali ugušiti. Najveće zalaganje za otvaranje osnovnih škola na hrvatskom jeziku u Istri imala je Družba sv. Ćirila i Metoda osnovana 1893. koja je svojim uspješnim radom i novčanim donacijama uspjela otvoriti veliki broj pučkih škola na području Istre. Društveni i kulturni život u Istri svakako se promijenio izbijanjem Prvog svjetskog rata 1914. koji je prekinuo niz prijeratnih društvenih i političkih procesa. Područje Istre postalo je ratnom zonom, a veliki dio stanovništva evakuirano je ili mobilizirano.

U ovom istraživanju naglasak je stavljen na društveni i kulturni život istarskih Hrvata i njihov preporodni i integracijski proces tijekom kojeg su se u teškim političkim i društvenim prilikama borili za svoj narodnosni opstanak i ostvarivanje svojeg prava na njegovanje vlastitih nacionalnih osjećaja. Za kraj treba naglasiti kako je pitanje istarske kulture tijekom narodnog pokreta vrlo kompleksna tema koju je vrijedno i potrebno istraživati čemu svjedoče i novija izdanja objavljene literature na ovu temu. Svakako, list „Naša sloga“ čini odlično polazište i temelj takvog istraživanja čemu je i ovaj rad dao svoj doprinos.

7. SAŽETAK

Dugo 19. stoljeće period je buđenja nacionalne svijesti među narodima u kojem pratimo integracijski proces istarskih Hrvata koji duboko prodire u svakodnevni društveni i kulturni život zajednice, a u velikom je sukobu s istovremenim talijanskim iredentizmom. Talijani, iako etnička manjina u Istri, bili su gospodarski jači i obrazovaniji što im je omogućilo favoriziranje te podilaženje od strane bečke vlade. Provodili su talijanizaciju istarskog društva te su kočili svaku mogućnost širenja hrvatskih i slovenskih nacionalnih osjećaja.

Istarski Hrvati i Slovenci borbu za svoja prava iskazivali su na političkom i društvenom planu. U pokrajinskom saboru, koji je zasjedan od 1861. do 1916., borili su se za ravnopravnost vlastitog jezika, a važni pojedinci koji su se istaknuli svojim govorima su Vjekoslav Spinčić, Matko Laginja, Dinko Vitezić te Matko Mandić. S vremenom su oformili političku stranku pod imenom Hrvatsko-slovenska narodna stranka koja je djelovala protiv ideja Talijanske liberalne stranke. Jednako tako, istarski zastupnici u Carevinskom vijeću borili su se za pitanje školstva, gospodarstva, te generalnog poboljšanja života istarskih Hrvata i Slovenaca. Razvoj nacionalne svijesti uvjetovao je i širenje pismenosti zbog čega dolazi do uspostavljanja nekoliko preporodnih listova koji su imali veliku ulogu u obrazovanju i mobilizaciji istarskog stanovništva. Najvažnije novine bile su „Naša sloga“ koje su izlazile od 1870. do 1915., a pratile su političko-nacionalne teme, školstvo, rad društvenih organizacija, vijesti iz svijeta te književne priloge. Na istarskom se prostoru osnivaju i čitaonice, narodni domovi, zadruge te štedno-kreditne ustanove kao mjesta s velikom političkom ulogom te žarištem istarskog narodnog pokreta. Pomoću kreditnih zadruga, istarski se seljak postupno oslobađao ovisnosti talijanskog kapitala, a samim time i utjecaja. Istarski narodni pokret u društvu je imao veliku ulogu sve do izbijanja Prvog svjetskog rata koji je uzrokovao gubitak velikog broja stanovništva zbog evakuacije ili novačenja istarskih ljudi, a kao jednu od posljedica imao je i prestanak izlaženja „Naše sloge“.

Ključne riječi: Naša sloga, istarski narodni pokret, Pokrajinski sabor, Carevinsko vijeće, iredentizam

8. SUMMARY

The Long 19th century is a period of development of national awareness among nations in which we follow integration process of Istrian Croats which deeply infiltrate into social and cultural life of Istrian community but was also in conflict with Italian irredentism. Even though their ethnic minority, the Italians were economically stronger and more educated which made them more favorable by the Viennese government. They conducted the Italianization of the Istrian society and tried to stop the development of Croatian and Slovenian national awareness.

Istrian Croats and Slovenes have been fighting for their rights politically and socially. They fought for the equality of their language in Istrian Parliament from 1861 to 1916 where few individuals stood out for their speeches - Vjekoslav Spinčić, Matko Laginja, Dinko Vitezić and Matko Mandić. They later formed political party Hrvatsko-slovenska narodna stranka as opposition to Italian Talijanska liberalna stranka. Istrian representatives fought for the issue of education, economy, and general improvement of the Croatian and Slovenian everyday life in Imperial Council. National awareness enabled the development of literacy which as a result had establishment of several papers that played a large role in educating and mobilizing the Istrian population. The most important one was „Naša sloga“ which wrote about political-national topics, education, the work of social organizations, world news, and literary contributions from 1870 to 1915. There were also a lot of libraries, National Homes, cooperatives and credit institutions as places with a focal point of the Istrian people's movement. With the help of credit institutions, Istrian people were freed from dependence on Italian capital and their influence. The Istrian people's movement played a major role in society until the outbreak of World War I, which caused the loss of large populations due to the evacuation or recruitment of Istrian people. One of the consequences was discontinuation of „Naša sloga“.

Key words: Naša sloga, Istrian people's movement, Istrian Parliament, Imperial Council, irredentism

9. LITERATURA

Tisak:

Naša sloga, Pula: 1899. – 1915.

Knjige i članci:

1. Barbalić, Fran, *Narodna borba u Istri. Od 1870. do 1915. (Prema bilješkama iz „Naše sloge“)*, Zagreb, 1952.
2. Barbalić, Fran, *Prvi istarski sabori 1861.-1877.*, Zagreb, 1954.
3. Božić, Tvrtko, "Krčke kreditne zadruge i gospodarski list Pučki prijatelj u prvom desetljeću 20. stoljeća", *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, 2005., 129-154.
4. Bratulić, Vjekoslav, „Političke stranke u Istri za narodnog preporoda“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić, Matica hrvatska, Zagreb, 1969., 290-334.
5. Centarowicz, Antoni, *Narodni preporod u Istri 1860.-1907.*, Zagreb, 2014.
6. Gross, Mirjana, „Značaj prvih deset godišta „Naše Sloge“ kao preporodnog lista“, *Pazinski memorijal 1970*, ur. Matej Jeličić, Katedra čakavskog sabora za noviju povijest istarskih Hrvata, Pazin, 1971., 39-59.
7. Gross, Mirjana, „O integraciji hrvatske nacije“, *Društveni razvoj u Hrvatskoj: od 16. do početka 20. stoljeća*, ur. Milan Mirić, Liber, Zagreb, 1981., 175-191.
8. Hroch, Miroslav, „Oblikovanje modernih nacija i nacionalni pokret 19. st.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 11, 1979, 24-40.
9. Mandić, Davor, „Život u žici – pulska svakodnevnica u doba Velikoga rata“, *U sjeni Velikoga rata: odraz zbivanja na život istarskoga civilnog stanovništva*, ur.

- Mihovil Dabo, Milan Radošević, Istarsko povijesno društvo, Pula, 2019., 109-144.
10. Milanović, Božo, *Hrvatski narodni preporod u Istri 1883.-1947.*, Pazin, 1973.
11. Milovan, Iva, Osnutak Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, *Bertošin zbornik*, ur. Ivan Jurković, Državni arhiv u Pazinu, 2013., 42-47.
12. Poropat, Elena, „Povijest istarskog sabora kao političkog tijela“, *Istarski sabor*, ur. Neven Budak, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2011., 49-103.
13. Strčić, Petar, „Okolo pokretanja Naše Sloge“, *Pazinski memorijal 1970*, ur. Matej Jeličić, Katedra čakavskog sabora za noviju povijest istarskih Hrvata, Pazin, 1971., 17-37.
14. Šepić, Dragovan, „Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić, Matica hrvatska, Zagreb, 1969., 403-422.
15. Šepić, Dragovan, *Hrvatski pokret u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća*, Račice, 2004.
16. Šetić, Nevio, „O procesu nastanka suvremene hrvatske nacije u Istri – skica za buduća istraživanja“, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 2, 6-7, 1993., 587-605.
17. Šetić, Nevio, *Istra između tradicionalnog i modernog*, Pazin, 1995.
18. Šetić, Nevio, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša sloga 1870.-1915.*, Zagreb, 2005.
19. Šetić, Nevio, *Staleška društva i časopisi hrvatskog učiteljstva u Istri 1891.-1914.*, Zagreb, 2010.
20. Šetić, Nevio, „O periodičkom tisku za hrvatsku mladež u Istri početkom 20. stoljeća“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 43, 2011., 249-263.

21. Šetić, Nevio, „Hrvatska kulturna i politička stvarnost s kraja 19. i početka 20. stoljeća u poeziji Rikarda Katalinića Jeretova“, *Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti*, 18, 1-2, 2014., 143-153.
22. Šetić, Nevio, „Prvi svjetski rat: civilno stanovništvo i društvo na području Istre“, *U sjeni Velikoga rata: odraz zbivanja na život istarskoga civilnog stanovništva*, ur. Mihovil Dabo, Milan Radošević, Istarsko povijesno društvo, Pula, 2019., 15-31.
23. Tidić, Luka, „Problematika hrvatskog školstva u Istri na stranicama Naše sloge 1870.-1880.“, *Histria: godišnjak istarskog povijesnog društva*, br. 2., Pula, 2012., 147-171.
24. Trogrlić Marko, Šetić Nevio, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb, 2015.
25. Ujčić, Vitomir, „*Naša sloga (1870.-1915.) u istarskom narodnom preporodu*“, Pula, 1962.

Internet:

1. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64221>
2. <http://istrapedia.hr/hrv/356/narodni-domovi/istra-a-z/>
3. <https://www.istrapedia.hr/hrv/367/nasa-sloga/istra-a-z/>
4. <https://www.istrapedia.hr/hrv/3670/narodni-list/istra-a-z/>
5. <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1858>
6. <http://istrapedia.hr/hrv/734/pucki-prijatelj/istra-a-z/>
7. <http://proleksis.lzmk.hr/27232/>
8. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=12523>

10. PRILOZI

Slika 1: Strčić, Petar, „Oko pokretanja Naše Sloge“, *Pazinski memorijal 1970*, ur. Matej Jeličić, Katedra čakavskog sabora za noviju povijest istarskih Hrvata, Pazin, 1971., 17-37.

Slika 2: Pučki Prijatelj, br. 1, 1899.

Slika 3: Šetić, Nevio, „O periodičkom listu za hrvatsku mladež u Istri početkom 20. stoljeća“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 43, 2011., 249-263.